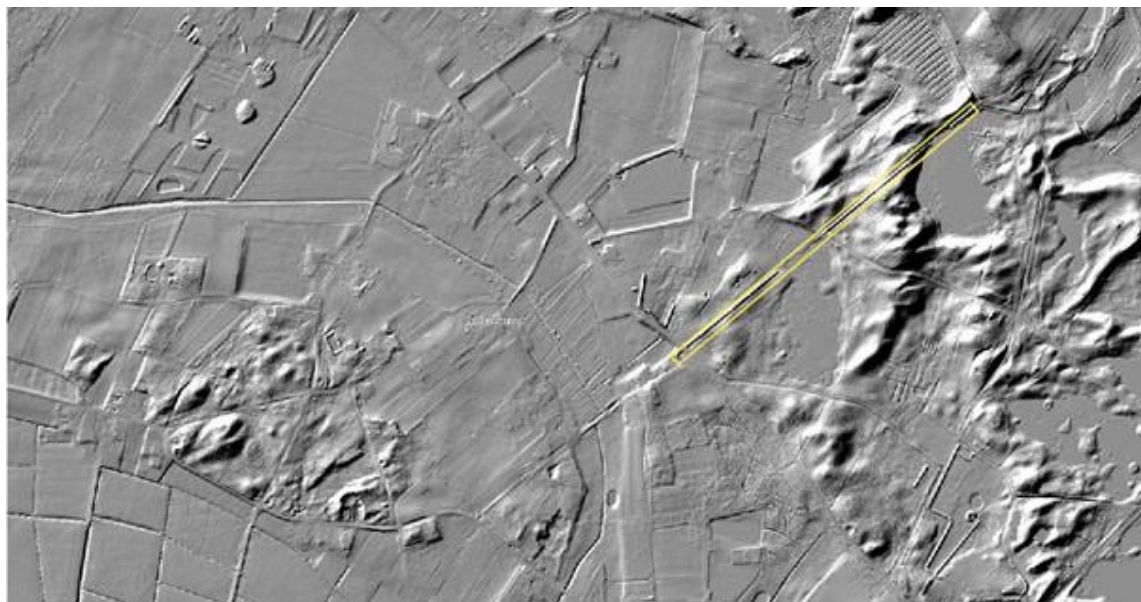

De Scheiwal op de grens van Wijchen en Overasselt (Heumen)

Een onderzoek naar ontstaan en functie

**rijksuniversiteit
groningen**

Master Landschapsgeschiedenis
Nienke Schaars & Annerie van Daatselaar
24 juni 2019

Inhoudsopgave

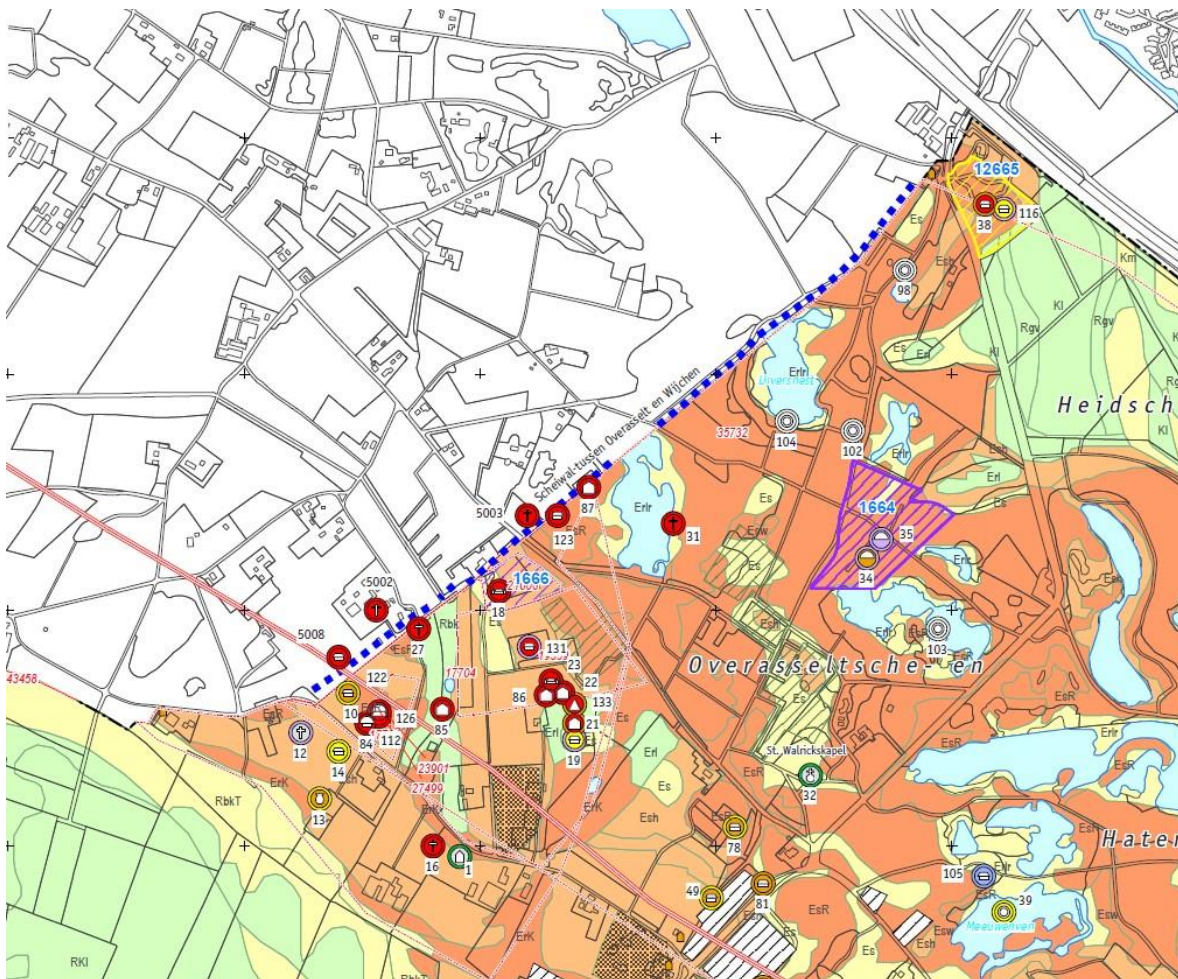
Inhoudsopgave	3
1. Inleiding	5
2. Scheiwal in landschappelijk kader	8
Aantrekkelijk natuur- en recreatiegebied	8
Geomorfologie en bodem	11
3. Kaartstudie van de Scheiwal.....	16
Kadastrale Minuutplan 1832 (opname 1820)	16
Topografische kaarten.....	20
Historische kaarten.....	22
Hedendaagse technieken en bronnen	24
4. Archiefonderzoek	29
Historische Vereniging Tweestromenland te Wijchen.....	29
Regionaal Archief van Nijmegen	30
5. Veldonderzoek.....	32
Begrenzing.....	32
Beplanting	32
Vorm en ouderdom.....	33
Ouderdomsbepaling door middel van grondboringen	35
Locatie 1 (1.1 en 1.2)	35
Locatie 2	36
Conclusie op basis van het ontwikkelen van micro-bodems	37
5. Walfuncties en bijbehorende analyses	38
Wat is een houtwal?.....	38
Wild- en veewallen.....	39
Is de Scheiwal een wild- of veewal?	40
Grenswallen.....	41
Is de Scheiwal een grenswal?	42
Wegwallen.....	43
Is de Scheiwal een wegwal?	43
Zandheggen en -kribben.....	43
Is de Scheiwal een zandheg of -kribbe?	43
Defensieve wallen	44
Is de Scheiwal een verdedigingswal?	44
Waterkerende wallen.....	46

Is de Scheiwal een waterkerende wal?	46
6. Conclusies en aanbevelingen	52
Bronnen	53

1. Inleiding

In het kader van het heggenonderzoek in de huidige gemeenten Heumen en Wijchen, dat wordt uitgevoerd door Jef Gielen en Sjoerd Aertssen, is door Nienke Schaars en Annerie van Daatselaar (masterstudenten Landschapsgeschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen) een onderzoek uitgevoerd naar de Scheiwal op de grens tussen beide gemeenten. In het kader van het heggenonderzoek is het vooral van belang waarvoor de wal dienst deed en waarom de wal aangelegd is. Het is van belang om te achterhalen wat de ouderdom van de wal is om uitspraken te kunnen doen over de vorm en functie van de wal. Wat ouderdom betreft doen er enkele geruchten de ronde. De wal zou bijvoorbeeld door de Romeinen aangelegd kunnen zijn omdat het gesitueerd is in een gebied met veel Romeinse vondsten, zoals een Romeinse villa. Ook kan de wal gefunctioneerd hebben als windkering in de moderne tijd, toen door overbegrazing en plaggenbemesting de heidegronden zijn verstoven. Ook over de exacte lengte van de wal bestaat veel onduidelijkheid en er bestaan meerdere inzichten hierover.

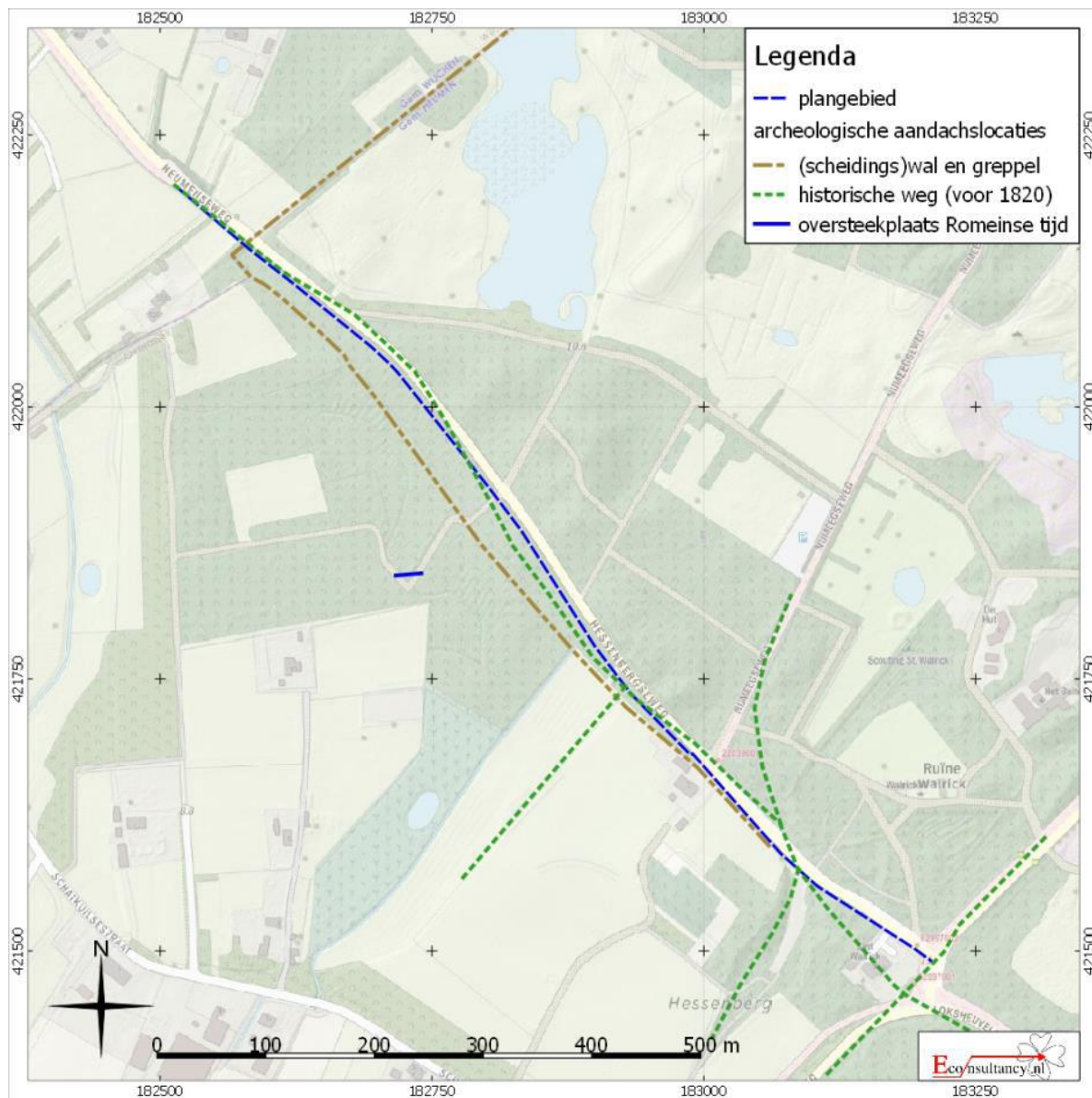
In de Actualisatie van de Archeologische verwachtingskaart wordt de gesteld dat de wal langer geweest moet zijn, dan de feitelijk zichtbare wal in het terrein. Zowel aan de west- als de oostzijde is een deel bijgetekend op onderstaande kaart. In het rapport wordt aangegeven dat de oostelijke grens niet bekend is.¹

Figuur 1. Uitsnede uit Archeologische verwachtingskaart Bron: Keunen RAAP (2013). De blauwe gestippelde lijn is de Scheiwal. De rode cirkels geven de locaties van Romeinse vondsten aan.

¹ Keunen (2013), p. 71 - 72

Een recente archeologische onderzoek in het kader van de aanleg van een fietspad langs de Hessenbergseweg geeft een ander inzicht. Archeoloog Spanjaard stelt: *“Op de grens tussen de gemeenten Wijchen en Heumen is een wal met greppel te herkennen. Deze wal snijdt vanuit het noordoosten in zuidwestelijke richting door het plangebied en maakt op korte **afstand ten zuiden van het plangebied een haakse hoek, waarna de structuur (minder duidelijk) te vervolgen lijkt in zuidoostelijke richting langs een bestaande (en tevens historische) perceelsgrens.** Vanaf het erf aan de Hessenbergseweg 5 valt het verloop van de wal en greppel samen met de (berm van) de huidige Hessenbergseweg.”*²

Figuur 2. Afbeelding “Archeologische aandachtslocaties buiten de ARCHIS-meldingen” uit Archeologisch Bureau- en booronderzoek Hessenbergseweg te Overasselt door drs. Spanjaard (2019, figuur 15 in genoemd rapport).

In voorliggende rapportage wordt in hoofdstuk 2 de ontstaansgeschiedenis van het landschap, de bodemkundige situatie en het huidige beeld van de Scheiwal en omgeving bondig beschreven. Deze beschrijving maakt het mogelijk om de Scheiwal in zijn landschappelijke en historische kader te plaatsen.

² Spanjaard, G.W.J. (2019). p. 10

Om het verhaal van de Scheiwal te kunnen we beschrijven, zijn we het onderzoek gestart met een aantal onderzoeksvragen. De voornaamste vragen zijn ‘Wanneer en door wie is de Scheiwal aangelegd?’, ‘Welke functie had de scheiwal?’ De vragen die daarop aansluiten en bevestiging kunnen bieden voor de functie zijn bijvoorbeeld: ‘Waar liggen de oostelijke en westelijke grenzen van de Scheiwal?’, ‘Welke beplanting stond er op de Scheiwal?’ Het startpunt van onze reis is een kaartstudie. Met daarbij de belangrijkste vragen: Waar is de scheiwal te zien? Hoe ligt de Scheiwal in het landschap? Met deze studie is de mogelijke aanlegperiode van de wal ruwweg vast te stellen. De kaartstudie wordt toegelicht in hoofdstuk drie.

We hebben, gelijktijdig met de kaartstudie, een literatuurstudie verricht naar wallen in Nederland. Hierbij was de centrale vraag: Wat voor functie kunnen houtwallen in Nederland hebben? Deze vraag is belangrijk om te zien of de Scheiwal aan bepaalde kenmerken van functies voldoet. Op die manier hoopten we meer specifiek te kunnen zoeken naar archieven waar mogelijk informatie te vinden zou zijn van de Scheiwal. In de literatuur vinden we een grote verscheidenheid van functies voor wallen in het landschap. Deze zijn beschreven in hoofdstuk vier. De verschillende functies in relatie tot het landschap sluiten enkele mogelijke functies of betekenissen van de Scheiwal uit. Zoals Baas stelt in zijn boek uit 2012:

“Wallen zijn leestekens van een groter landschappelijk verhaal. Je moet het hele verhaal kennen om individuele wallen (en aanverwante elementen) van een betekenis te kunnen voorzien.”³

Een onderdeel van het onderzoek betrof een bezoek aan het archief van de Historische Vereniging Tweestromenland in Wijchen en het Regionaal Archief Nijmegen. Het Gelders Archief in Arnhem is digitaal geraadpleegd. In hoofdstuk vijf wordt beknopt verslag gedaan van onze bevindingen. Tenslotte hebben we een aanvullend terreinonderzoek gedaan om de kenmerken van de Scheiwal duidelijker vast te leggen. Welke vegetatie is nu nog te zien? Wat is de hoofdvorm van de Scheiwal? Kunnen we uit het bodemprofiel een leeftijdsschatting van de wal maken? De bevindingen uit dit onderzoek zijn te lezen in hoofdstuk zes.

Door het analyseren van de resultaten uit de onderzoeksmethoden, komen we tot enkele (voorlopige) conclusies en aanbevelingen. Deze worden in het laatste hoofdstuk besproken.

³ Baas, H. (2012) p. 10

2. Scheiwal in landschappelijk kader

Aantrekkelijk natuur- en recreatiegebied

De Scheiwal bevindt zich middenin het 520 hectare grote vennen-, rivierduinen-, bos- en heidegebied in de gemeenten Wijchen en Heumen. Het gebied ligt ten zuidwesten van Nijmegen te midden van verschillende buurtschappen; Blankenberg, Heide, De Schatkuil en Valenberg (gemeente Heumen) en de Bullenkamp, Diervoort en Heiveld (gemeente Wijchen) (figuur 3.).

Figuur 3. De stad Nijmegen ligt in het noordoosten van het gebied waar de Scheiwal zich bevindt, dit gebied is aangegeven met een gele cirkel.

De natuur van het Overasseltse en Hatertse Vennengebied is ideaal voor recreatieve doeleinden van stedelingen. Door het afwisselende karakter van bos, open heidevelden en vennen, is het gebied het hele jaar aantrekkelijk voor bezoekers. Staatsbosbeheer is de huidige eigenaar van het natuurgebied. Staatsbosbeheer heeft twee toegankelijke wandelroutes ontwikkeld door het gebied.⁴ Beide wandelroutes lopen langs de Scheiwal en langs de vennen die aan de Scheiwal grenzen. Dit maakt dat een groot deel van de bezoekers de Scheiwal gebruikt om over de vennen uit te kijken.

⁴ IVN Grave (2019)

Figuur 4. Oostelijk eind- of beginpunt van de Scheiwal. (februari 2019)

Figuur 5. Eikenhakhout op de Scheiwal (mei 2019)

Figuur 6. Het Uiversnest vormt een onderbreking in de Scheiwal (mei 2019)

Figuur 7. Scheiwal met opgevulde greppel (mei 2019)

Figuur 8. Weiland op grondgebied van Wijchen, voormalig noordzijde Kersjesven, met links mogelijk restanten van de Scheiwal (mei 2019)

Figuur 9. Noordwestzijde van Scheiwal gezien vanaf de Hessenbergseweg (mei 2019)

Geomorfologie en bodem

De Scheiwal ligt in het Rivierlandschap van het land van Maas en Waal. Het gebied wordt ingesloten door twee rivieren die allebei dunne oeverwallen direct langs de rivier hebben en een uitgestrekte kom landinwaarts. Dit betekent dat het gebied voornamelijk natte omstandigheden kent. Te midden van deze kom ligt een zandcomplex (figuur 10). De scheiwal ligt op het zandmassief ten zuidoosten van Wijchen. Het is te zien dat er wat oude geulen het zandgebied doorkruisen.

Figuur 10. Geomorfologie van het landschap. De Waal begrenst het gebied aan de noordzijde, de Maas aan de zuidzijde. De donkergroene kleuren geven komgronden aan, de felgroene kleuren zijn de oeverwalgronden en het gele tinten zijn de zandgronden. Het studiegebied is met een gele cirkel aangegeven.

Het zandlandschap waar de Scheiwal zich in bevindt is heel bijzonder, maar ook zeer complex. De wal ligt in een zandgebied middenin het rivierlandschap van de Maas en de Waal. Het zandmassief bestaat uit een complex van rivierduinen, dekzand en stuifzandafzettingen. Het is niet makkelijk op kaarten te zien of de zandrug waarop de Scheiwal zich bevindt ontstaan is als een rivierduin, dekzand of stuifzandafzetting, zeker op recente bodemkaarten is dit onderscheid lastig te zien. Door natuurorganisaties en in de niet-bodemkundige literatuur worden het landschap van de Overasseltse en Hatertse vennen veelal aangeduid als rivierduinlandschap. Zo omschrijft ook Keunen

het gebied in de Actualisatie van de archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Heumen.⁵

Op de geomorfologische kaart (figuur 10) worden rivierduinen aangeduid met 3K20 of 4K20. De stuifzanden hebben de volgende benamingen: hoge landduinen (12B9, 12C2), lage landduinen (3K19 en 4K19) en lage landduinen met bijbehorende vlakte (3L8 en 4L8). Er zijn geen aanduidingen van rivierduinen te vinden in het Overasseltse en Hatertse Vennengebied.

Figuur 11. Een van de vennen in het Overasseltse en Hatertse Vennengebied (mei 2019)

⁵ Keunen, L.J. (2013). p. 37

Bodemkundige L.J. Pons heeft het gebied ruim vijftig jaar geleden nauwkeurig in kaart gebracht. Ook hij ziet geen rivierduinafzettingen in het gebied. Het wordt voornamelijk gekenmerkt door stuifzandafzettingen tussen rivierterrassen (paars) en komgronden (groen). Op de kaart van Pons (figuur 12) is te zien dat hij de zandgronden onderscheidt in verschillende eenheden. Van de oostzijde van de Scheiwal naar de westzijde (nabij Hessenbergseweg) zien we opeenvolgend: Zsw, Zsoba, Zsobb met duidelijke aanwijzingen voor oud bouwland. Aangrenzend komen Zso1, Zsoba, Zsv, Zob4, Oba, Zob4, Zsobb, Zsmz en Zsot voor.

Figuur 12. Uitsnede van de bodemkaart van Pons 1966 "Het land van Maas en Waal en een gedeelte van het rijk van Nijmegen" - Oostblad. De noordzijde is de bovenzijde van de afbeelding. De liniaal geeft de positionering van de Scheiwal weer. Bij 0 ligt de Diervoort, de oostgrens van de Scheiwal. De westgrens (nabij Hessenbergseweg) ligt bij 5.

De Zs-gronden (vooral geel/bruine tinten en paars rond de vennen) zijn allemaal stuifzandgronden. Stuifzandgronden kenmerken zich door grof zand met hier en daar een laagje slib door voormalige overstromingen. De mineralogische samenstellingen zijn bijzonder omdat Rijn en Maasafzettingen door elkaar zijn afgezet. Dit maakt de samenstelling bontgekleurd. De mineralen zijn makkelijk verweerbaar, waardoor de podzolizatie van de bodem bemoeilijkt wordt. Het reliëf van de stuifzandgronden wordt gekenmerkt door relatief hoge kopjes en dalen.

Ook de bodemprofielen lopen sterk uiteen door de ofwel aan- of afwezigheid van een leemlaag in de ondergrond. In slibloze stuifzandgronden is er een zwak ontwikkelde boslaag te herkennen met heel weinig organisch materiaal. Dit komt omdat deze gronden vaak later nog verstoven zijn of omdat de organische stof die in de bodem zat, afgegraven is voor plaggenbemesting. De slibhoudende stuifzandgronden hebben daarentegen een duidelijke laag met organisch materiaal, deze dikke humeuze laag wordt door Pons een boslaag genoemd. De grond is in

deze profielen dus veel bruiner dan in de slibarme profielen.⁶ De Zsw profielen (geel) zijn woeste stuifzanden en beboste stuifzandgronden. Een groot deel van de Scheiwal ligt op deze bodem.

Aangrenzend aan de wal komen de volgende bodems voor. De Zsv (paars met blauw) zijn lage stuifzandvengronden en vennen. Deze gronden worden gekenmerkt door een arme en slechte staat, waardoor ze niet in gebruik zijn als landbouwgrond. Ze bestaan uit grof zand zonder slib, met een dunne, humusarme bovenlaag. De grondwaterstanden wisselen sterk. De Zsw gronden zijn voornamelijk beplant met naaldbomen omdat het grondwater voor andere soorten nauwelijks bereikbaar is. De Zsv gronden zijn vooral nat, waardoor er moerassige kommen en begroeiing van het pijpenstrootje voorkomen aan het maaiveld met hier en daar open water aan het oppervlak.⁷ Verder zijn er stuifzandontginningsgronden (Zso) en stuifzandbosontginningsgronden (Zsob) te vinden (oker). Deze gronden zijn slibarm, waardoor het waterbergendvermogen van deze gronden zeer gering is. Het organische stofgehalte kan hier verbetering in aanbrengen, maar over het algemeen zit er niet veel organische stof in deze bodems. De Zso1 (lichtgeel): hoge stuifzandgrond, bestaande uit grof zand. De bovenste 20 tot 30 cm is zwak lemig en zwak humeus. De organische stof is tot maximaal 30 cm onder het maaiveld te vinden. Het kalkgehalte is heel laag, waardoor de grond zuur is (pH van ongeveer 5). Er groeit weinig vegetatie want de grondwaterstand zit te diep voor de plantwortels. Zsoba: middelhoge stuifzandbosontginningsgronden. Deze gronden bestaan ook uit grof zand, maar de eerste 30 cm zijn duidelijk humeus. De boshumus is door oude cultuurinvloed donker gekleurd. De humeuze laag zit tot maximaal 50 cm diepte. In de winter is het grondwater hoog genoeg voor plantengroei, in de zomer is het eigenlijk te droog. Zsobb: lage stuifzandbosontginningsgronden: Deze gronden lijken heel erg op de Zsoba gronden, maar het grondwater is het hele jaar voorradig voor de planten, de humeuze laag is nog 50 cm dieper dus tot maximaal 100 cm onder maaiveld en het organische stofgehalte is hoger, waardoor de gronden bijna zwart zijn. De leemlagen zitten dicht onder het oppervlak, waardoor er een plotselinge overgang naar een leemlaag gevonden kan worden.⁸

De Zob4 staat voor dekzandafzetting met subcategorie b4. Kenmerkend voor deze dekzandgronden is dat de bovengrond gevormd wordt door heel fijn zand. De subcategorie van de Zob4 staat voor een middelhoge, iets lemige bosontginningsdekzandgrond. Dit betekent dat het zand lemig en fijn is, met daarin soms laagjes grover zand die daar door middel van plaggenbemesting terecht zijn gekomen, het heeft een laag organische-stofgehalte. Toch is er wel organische stof tot 40 cm goed te herkennen door de voormalige functie van landbouwgrond. De kleur van dit profiel is zeer donker bruingrijs in de humeuze bovengrond, naar bededen wordt ze lichter bruin tot bruingrijs, grijsbruin en met roestvlekken.⁹

Zsm: homogeen lemige en of slibhoudende stuifzandgronden dit profiel bestaat ook uit grof zand, maar het zand is vermengd met klei en slibdelen. De combinatie van grof zand en fijn slib zorgt voor een laag humusgehalte. Het grondwater kan op verschillende diepten voorkomen, waardoor er grote verschillen zijn in bodemvruchtbaarheid. Over het algemeen worden deze gronden veel gebruikt voor landbouw, waardoor ze bemest zijn en het humusgehalte kunstmatig in stand wordt gehouden.¹⁰

⁶ Pons, L.J. (1966) p. 74-76

⁷ Pons, L.J. (1966) p. 94

⁸ Pons, L.J. (1966) p. 78-84

⁹ Pons, L.J. (1966) p. 73

¹⁰ Pons, L.J. (1966) p. 86

Archeologen onderkennen dat het gebied bijna volledig ontbost is geraakt in de Nieuwe Tijd in tegenstelling tot andere bossen op de zandgronden van het Land van Maas en Waal. Ontbossing heeft vaak tot gevolg dat de bodem minder vast komt te liggen waardoor het zand kan gaan wegwaaien, stuiven. In het tweede kwart van de 19^e eeuw was het gebied bedekt met heide met veel laagten en vennen. Er stond een dunne rij bos aan de zuidkant van de zandrug. In het begin van de twintigste eeuw werd het gebied actief ontwaterd en aangeplant met grove den om de gronden te ontginnen als landbouwgrond. Het is een gegeven dat er verschillende aarden wallen aangelegd zijn in de omgeving. Deze kunnen volgens de archeologen aangelegd zijn om bosbouwkundige, politieke of om andere redenen. De archeologen hebben de verschillende wallen opgenomen als bijzonder voor het erfgoed, maar van de Scheiwal zijn ze niet zeker hoe ver die uitstrekke richting het oosten.¹¹

De vennen kunnen op twee manieren ontstaan zijn. De oudste vennen liggen in een dekzandomgeving tussen paraboolarmen en uitblazingsdepressies die door grondwater- en zeespiegelstijging onder de waterspiegel zijn gekomen waardoor er in het Holoceen ondiepe meertjes zijn ontstaan.¹² Volgens Pons kunnen de vennen ook een andere genese hebben. Vennen kunnen ook ontstaan in laagtes tussen de stuifzandkoppen waar het water niet de diepere grond in kon stagneren door een aanwezige leemlaag. De stuifzandlaag ligt vaak bovenop een oudere dikkere sliblagen. Slib kan ervoor zorgen dat het water niet verder de ondergrond in kan trekken omdat de sliblaag als het ware waterkerend werkt. De leemlagen zijn echter niet geheel aaneengesloten. Het gevolg hiervan is dat hoge gronden een uitzonderlijk hoge grondwaterstand kunnen hebben.¹³ De vennen in de stuifzandgebieden worden meestal gevoed door regenwater, soms kwel of met oppervlaktewater. De vennen zijn zuur, waardoor er onder andere veenmossen zouden kunnen groeien.¹⁴

Door ontginning en ontwatering van het gebied, waren de vennen bijna verdwenen in combinatie met eutrofiëring en verzuring zorgde dit voor een hele slechte situatie van de natuur in de vennen. Staatsbosbeheer heeft vanaf 1964 alles geprobeerd om de vennen te herstellen, door het gebied weer te vernatten. Aanvankelijk zijn de greppels gedempt, maar in 2013-2014 is er voor gekozen om een grootschalige ontbossing in het gebied uit te voeren omdat de bomen niet passen in het heidegebied en daarnaast te veel water verdampen. Zo blijft er meer water in het gebied behouden.¹⁵

¹¹ Keunen, L.J. (2013). p. 71- 72

¹² Jongmans, A.G., et al. (2015). p. 262

¹³ Ponsen (1966)

¹⁴ Jongmans, A.G., et al. (2015). p. 339

¹⁵ IVN Grave (2019).

3. Kaartstudie van de Scheiwal

Kadastrale Minuutplan 1832 (opname 1820)

De kadastrale minuutplanplannen van de gemeenten Wijchen en Overasselt uit 1832 bieden veel informatie over de Scheiwal of Scheidingswal. De wal vormt de scheiding tussen de gemeente Wijchen en de gemeente Overasselt (huidige gemeente Heumen). Op het Verzamelplan Overasselt (figuur 12) is te zien dat de wal niet aansluit op noordoostelijk gelegen Vossendijk. Aan de zuidwestzijde eindigt de wal in een haakvorm. Ook hier lijkt geen sprake te zijn van een aansluiting op een andere wal. De Scheidingswal wordt op twee plaatsen doorsneden door zandwegen of -paden: “Weg van Wijchen naar Heumen” en “Grote weg van Heumen naar Wijchen” (de huidige Hessenbergseweg) met aansluitend hierop “De Broeksche Hoefsche weg”.

Opvallend is de afsnijding van een “moeras” volgens de OAT¹⁶, dat nu de naam Kersjesven heeft. Het huidige Uiversnest, dat meer noordelijk gelegen is, was in deze periode niet aanwezig. De stuifzandlandschap is herkenbaar verbeeld.

Figuur 13. Uitsnede uit Kadastrale kaart 1811-1832: verzamelplan Overasselt, Gelderland (MIN05134VK1). Op de kaart staat het jaartal 1820 en de landmeter J. Bijnen vermeld. Bron: Beeldbank RCE.

¹⁶ Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel

Het Minuutplan, Sectie A, blad 1 (figuur 14) geeft inzicht in de vorm, functie en eigendom van de aangrenzende kavels op Overasselts grondgebied. Het is opvallend dat de Scheidingswal zelf niet voorzien is van een nummer en dus ook niet in de OAT is opgenomen. Het gebied dat direct grenst aan de Scheidingswal is voornamelijk in gebruik als heide en in eigendom van Het dorp van Overasselt. Aan de noordoostzijde zijn enkele percelen (bos, heide en bouwland) aangeven die in bezit zijn van twee weeshuizen uit Nijmegen. Aan de zuidzijde van de wal (aansluitend op de haak van de Scheiwal) liggen bos- en akkerpercelen die in bezit zijn van Anna Maria Robertina van der Burgh¹⁷ en het Oud Burgerghasthuis van Nijmegen. De watergang ("waterleiding"), die ten zuiden van de Scheiwal de grens van de gemeente vormt, is eigendom van Anna Maria Robertina van der Burgh.

Figuur 14. Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Overasselt, Gelderland, sectie A, blad 01 (MIN05134A01). Op deze kaart staat geen jaartal. Waarschijnlijk is dit eveneens 1820. (Deze kaart is gemaakt door dezelfde landmeter: J. Bijnen) N.B. noordzijde van de kaart is rechtsboven (Bron: Beeldbank RCE)

Op het kadastrale minuutplan van Wijchen, Sectie D, blad 01 (figuur 15) is te zien dat het heidegebied grenzend aan De Scheidingswal op enkele plekken ontgonnen is en als bouwland in gebruik genomen. Zowel de heide als de akkerbouwgronden zijn eigendom van Het dorp van Wijchen. De Scheidingswal blijkt onderbroken te zijn door moeras, het huidige Kersjesven. Dit roept de volgende vragen op. Is de wal daar ooit aangelegd, conform het minuutplan van Overasselt? Is na de aanleg van de wal het noordelijke deel van het ven drooggelegd en als weiland in gebruik genomen?

Als we inzoomen op het minuutplan, dan is te zien dat de grenslijn in het midden van de Scheiwal getekend is. Ook zijn er pijltjes gebruikt, als aanduiding dat de wal bij het (eigendom of functie) aangrenzende perceel gerekend wordt. Dit duidt er op dat de Scheidingswal in deze periode gezamenlijk eigendom is van de gemeenten Wijchen en Overasselt (Heumen) of dat de wal geheel in het bezit van Het Dorp van Wijchen is. Op het minuutplan van Overasselt staat de grenslijn ook in het

¹⁷ Uit het bevolkingsregister van Nijmegen blijkt dat Anna Maria Robertina van der Burgh geboren is in Amsterdam, ze is protestant en van beroep "landeigenares". In het Regionaal Archief Nijmegen zijn diverse notariële akten te vinden waarin haar naam voorkomt. Hier is geen nader onderzoek naar verricht. Zij is op 73-jarige leeftijd overleden in 1866 (Overlijdensakte in Gelders Archief).

midden van de wal, maar hier zijn geen pijltjes getekend. Zoals gezegd: De Scheidingwal komt niet in Oorspronkelijk Aanwijzende Tabel van Overasselt voor.

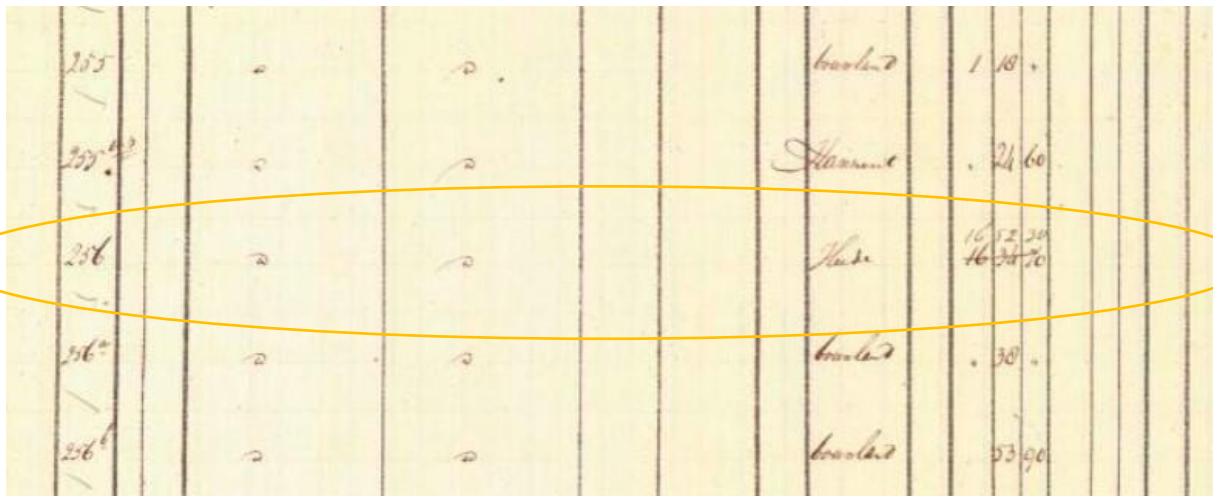

Figuur 15. Uitsnede uit Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Wijchen, Gelderland, sectie D, blad 01 (MIN05172D01) De kaart is niet gedateerd (bron: Beeldbank RCE). Op het verzamelpian is het jaartal 1820 vermeld.

In de OAT van Wijchen zijn correcties aangebracht bij de perceelnummers 227, 228 en 256. De oppervlakten zijn verhoogd (Figuur 16 en 17).

227	o	o	Stia	1 20 00 4 10 20
228	o	o	Stia	5 00 00 5 61 50
228 ^a	o	o	bouwland	" 46 90
228 ^b	o	o	bouwland	42 90
229	o	o	bouwland	38 20
230	o	o	Stia	43

Figuur 15. Uitsnede uit OAT Wijchen. De oppervlakten van nr. 227 en 228 zijn aangepast.

255				boerderij	1 18
255 ^{1/2}				Staanne	24 60
256				Huis	16 52 30 46 34 70
256 ^{1/2}				boerderij	38
256 ^{1/2}				boerderij	53 90

Figuur 17. Uitsnede uit OAT Wijchen. De oppervlakte van nr. 256 is aangepast.

Figuur 18. Minuutplan uit HISGIS Gelderland met eigenaren (toegevoegd door AvD). De wal wordt als weg (geel) aangeduid. (Paars=heide, blauw=water, groen=bos, bruin=bouwland, rood=bebouwing). De watergang die ten zuidwesten van de Scheiwal ligt en de gronden ten zuiden hiervan zijn eigendom van A.M.R. van der Burgh en Het Oud Burge Gasthuis van Nijmegen.

Volgens bovenstaande HISGISkaart is de wal geheel eigendom van Het Dorp van Overasselt (figuur18). Het is de vraag of dit juist is. Op basis van de historische kadasterkaarten lijkt de Scheiwal geheel of gedeeltelijk op grondgebied van de gemeente Wijchen te liggen.

Op basis van Minuutplannen stellen we vast dat de Scheiwal of Scheidingswal in het oosten begint bij de grens van kavels die in bezit zijn van twee weeshuizen in Nijmegen en eindigt aan de westzijde met een haakvormig element tegen een bosperceel dat eigendom is van Anna Maria Robertina van der Burgh.

Topografische kaarten

Op enkele historische topografische kaarten uit 1860, 1910 en 2018 zijn verschillende opvallende aspecten te zien in vergelijking met het kadastrale minuutplan en de andere topografische kaarten.

1860

- Deze kaart heeft veel overeenkomsten met de kadastrale minuutplannen.
- De Scheiwal is niet herkenbaar. Er lijkt een zandweg te liggen die in verbinding staat met wegen in oostelijke richting naar boerderij De Diervoort (gemeente Hatert) en westelijk aansluit op de huidige Hessenbergseweg.
- Ten zuidwesten van de Scheiwal is de doorlopende lijn (watergang) niet herkenbaar.
- Ven Uiversnest is niet aanwezig. Het Kersjesven is aanwezig op Overasselts grondgebied.

Figuur 19. Topografische kaart 1860. De Scheiwal is niet duidelijk herkenbaar op deze kaart. (bron: www.topotijdreis.nl)

1910

- De grenslijn tussen Wijchen en Overasselt is ingetekend. Tot de Schatkuilseweg (zuidwestelijke richting) loopt deze lijn min of meer in dezelfde richting als de wal door. Volgens sommige onderzoekers loopt de Scheiwal door langs deze lijn.¹⁸
- De landschappelijke structuur van hoge ruggen en lage kommen is goed zichtbaar.
- Het grondgebied van Wijchen ten noorden van de Scheiwal is voor een groot gedeelte in gebruik genomen als landbouwgrond. In Overasselt is de woeste grond met heide en vennen niet ontgonnen.
- Het Kersjesven is voor een groot deel verland (moeras). Er is een nieuw ven ontstaan: het Uiversnest.

¹⁸ Keunen (2013) p. 71-72 en mondelinge mededeling J.W. de Kort (tijdens veldbezoek)

Figuur 20. Topografische kaart ca. 1910. (bron: www.topotijdreis.nl)

2018

- In Overasselt heeft, in een periode van ruim 100 jaar, nauwelijks ontginning plaats gevonden. Het gebied is een natuurgebied.
- De landschappelijke structuur is ten noordoosten van de Scheiwal sterk gewijzigd door de uitbreiding van Nijmegen en de aanleg van de snelweg.
- Het Kersjesven en Uiversnest zijn duidelijk herkenbaar op deze kaart. Beiden liggen tegen de Scheiwal aan of lijken er doorheen gebroken.

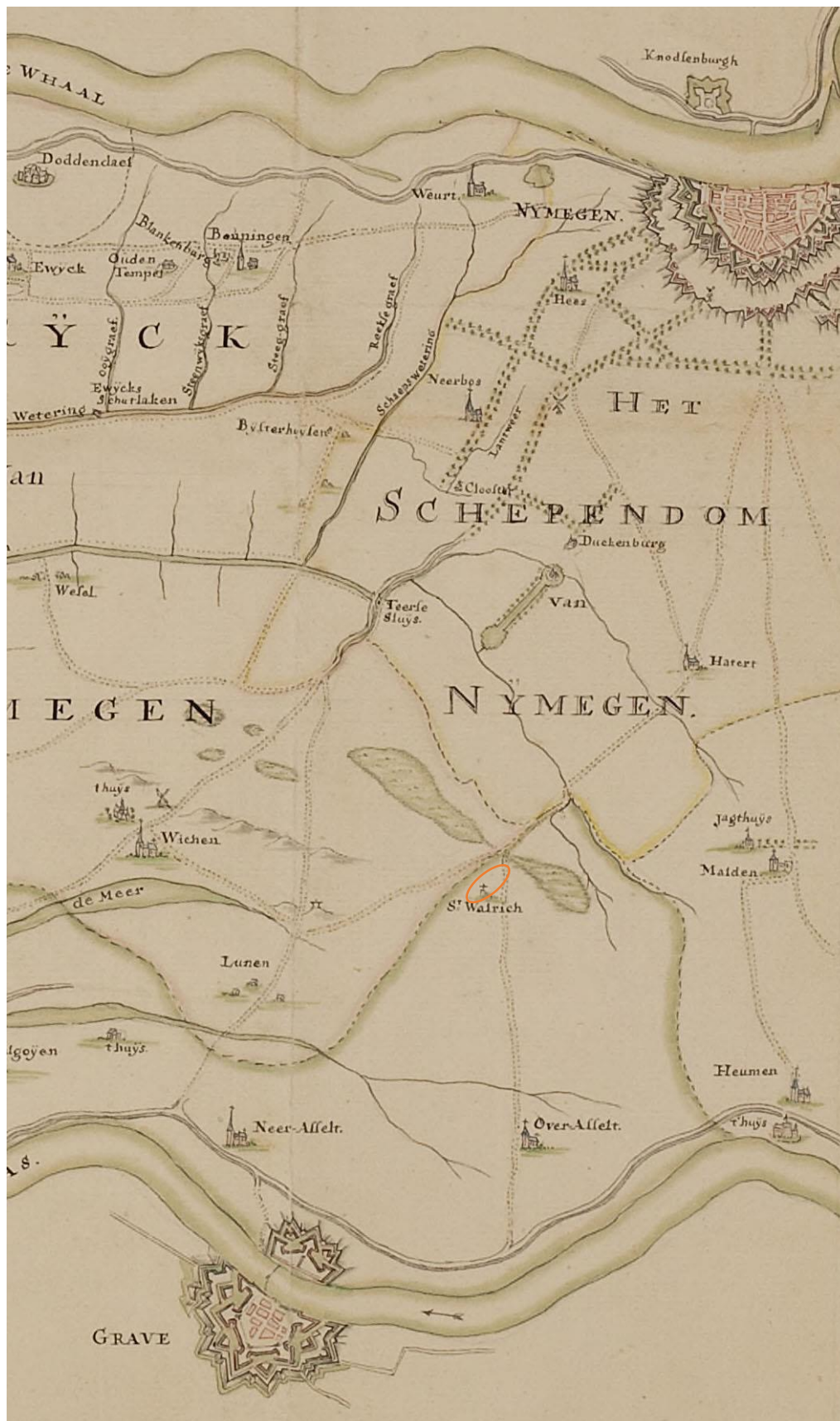

Figuur 21. Topografische kaart 2018. (bron: www.topotijdreis.nl)

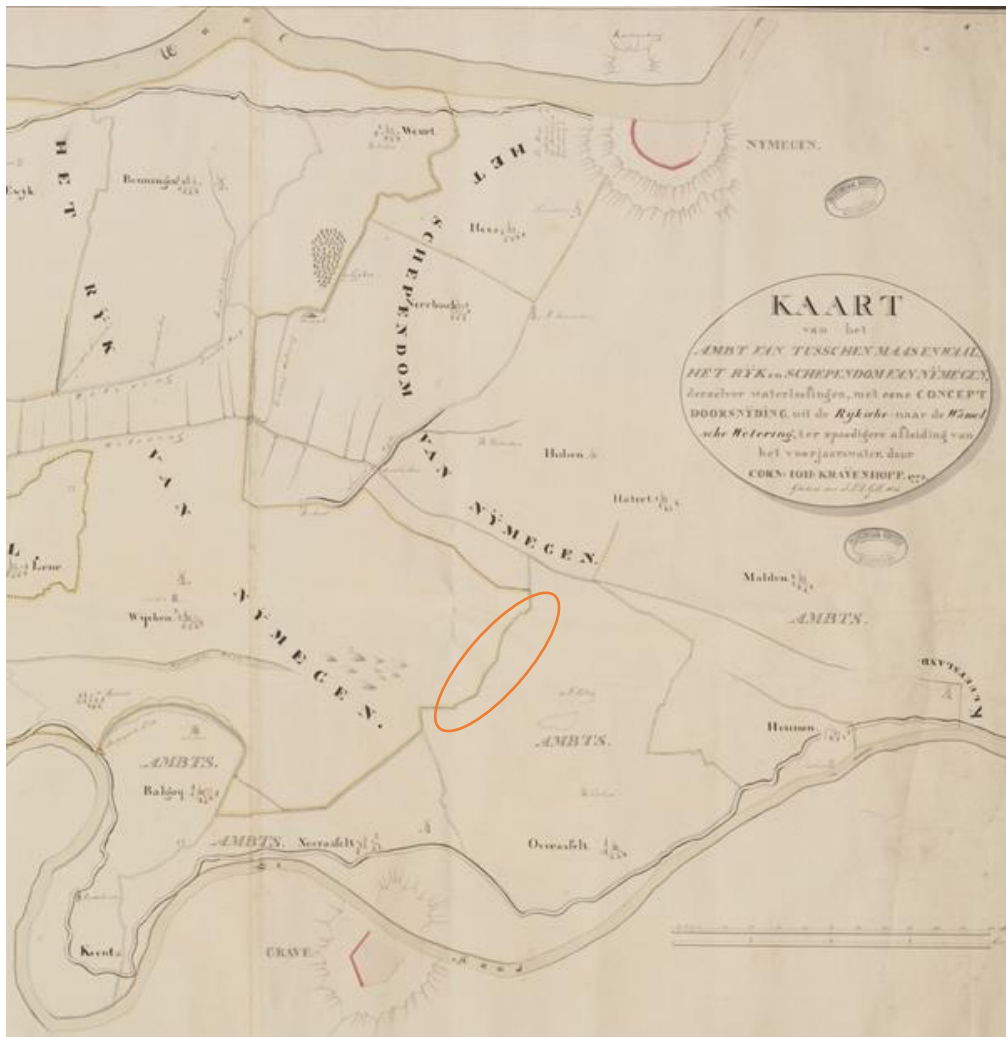
Historische kaarten

We zijn het onderzoek gestart met kaarten tussen de periode 1820 en 2018. De grens tussen Wijchen en Overasselt is -op deze locatie- in deze periode altijd een herkenbare rechte lijn geweest. Enkele oudere kaarten laten een minder duidelijk beeld zien. Op een kaart uit 1755 zijn onder andere kades aangegeven, waarbij de Scheiwal niet herkenbaar weergegeven is. Ter plaatse ligt een min of meer rechte lijn die onderdeel is van de grens tussen Het Rijk van Nijmegen en Het land van Maas en Waal. Opvallend zijn de waterplassen ten noordoosten van de locatie. De noordelijke plas is nu nog aanwezig, dit is het Wijchens Ven. Ter plaatse van de smalle verbinding tussen de waterplassen is waarschijnlijk een doorwaadbare plaats. De naam van boerderij De Diervoorde die hier (later) gebouwd is, duidt hier ook op (figuur 21).

Op een kaart uit 1824 (kopie naar een kaart uit 1772) is een kronkelige grenslijn te zien (figuur 23). Het betreft hier eveneens de grens tussen Ambt van Maas en Waal en Het Rijk van Nijmegen. Hier is de rechte lijn die op de andere kaarten de Scheiwal aangeeft, niet te zien. Zou de wal aangelegd zijn tussen 1772 (oorspronkelijke kaart) en 1820 (Minuutplan)?

Figuur 22. Uitsnede uit Caart des Rijcks van Nijmegen en het amt van Tusschen Maas en Waal waar in genoteerd zijn de weteringen, schutlaken, wallen en tochtsloten, so als sig deselve tegenswoordig bevinden, 1755 bron: Gelders Archief. De locatie van de Scheiwal is aangegeven met een oranje lijn.

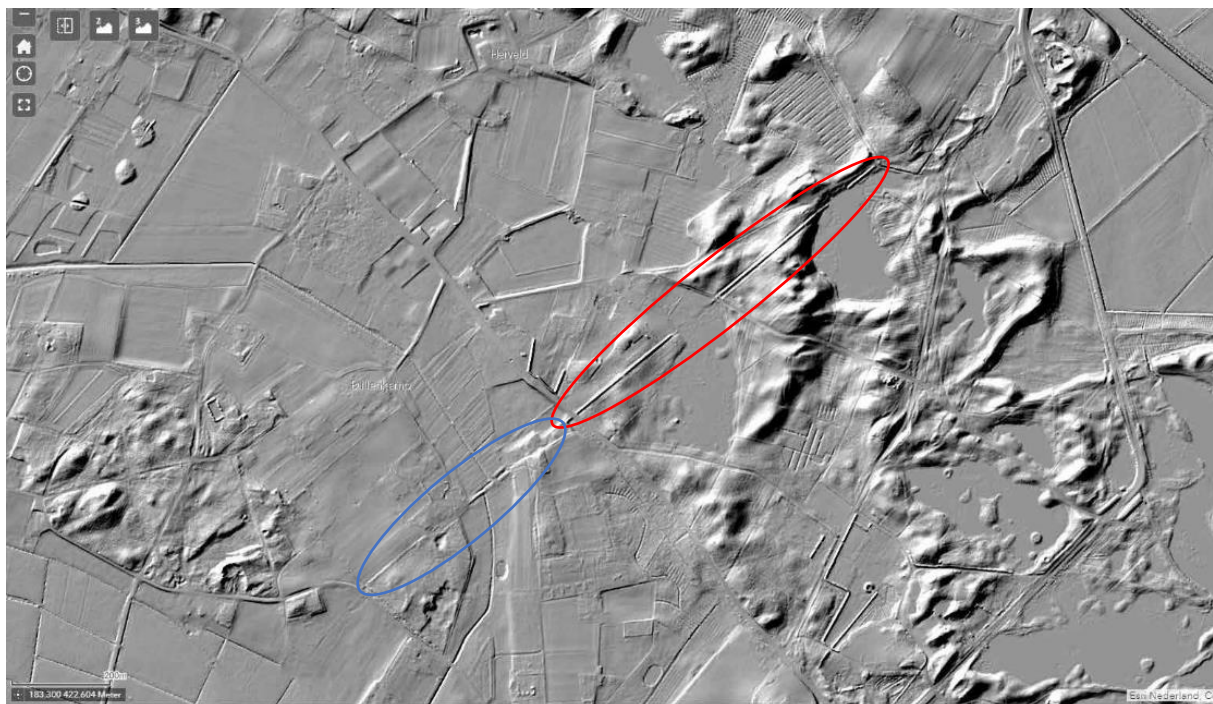

Figuur 23. Uitsnede Kaart van het ambt van tusschen Maas en Waal het Rijk en Schependom van Nijmegen derzelver waterlossingen, met ene concept doorsnijding uit de Rijkse naar de Wamelse Wetering ter spoedigere afleiding van het voorjaarswater 1824 org 1772. bron: Gelders Archief

Hedendaagse technieken en bronnen

Moderne middelen bieden de mogelijkheid om meer te komen over terrein en hoogteligging. Het Actueel Hoogtebestand Nederland geeft in de vorm van een Hillshade-afbeelding (figuur 24) een fraai beeld van de Scheiwal. De wal lijkt uit vier losse delen te bestaan: de haak ten zuidwesten van de Hessenbergseweg, deel tussen Hessenbergseweg en Kersjesven, deel tussen Kersjesven en Uivernest en van het Uivernest naar een zandpad. Het beeld ter plaatse van het Kersjesven komt overeen met de kadastrale minuutplannen. Tussen de twee vennen loopt de Scheiwal over een opvallend hoge rug.

Ten zuidwesten van de Scheiwal is een lijn te zien die in dezelfde richting doorloopt. Alleen ter plaatse van een kruising met een watergang lijken hier wallen te liggen. Verder is er niet of nauwelijks sprake van walvormen (figuur 24).

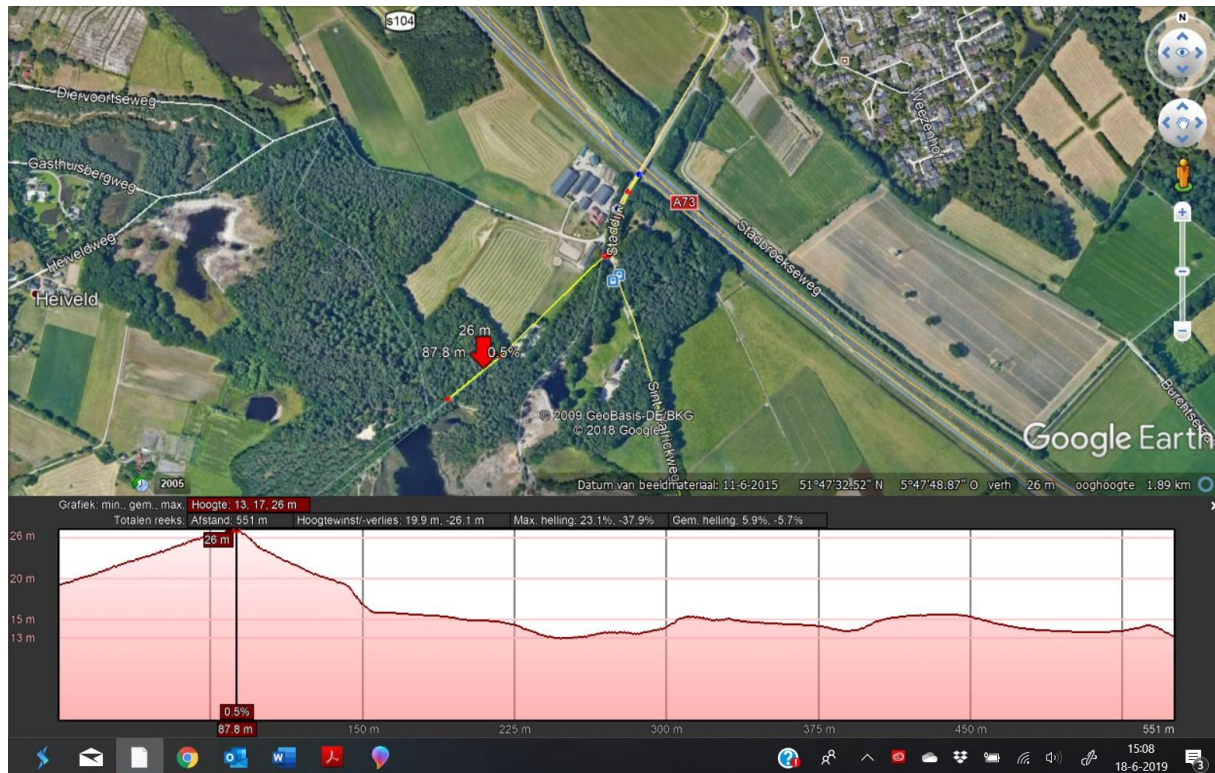
Figuur 24. Actueel Hoogtebestand Nederland Hillshade met Scheiwal (rood) en zuidelijke lijn (blauw) (bron: AHN)

Google Earth biedt de mogelijkheid om een hoogteprofiel te maken. Hierop is te zien dat de hoogtes van het gebied variëren van 11 meter tot 29 meter boven NAP. Het Uiversnest ligt op circa 15 meter +NAP, het Kersjesven op circa 11 meter +NAP. Voor een volledig beeld zijn ook hoogteprofielen ten oosten en ten westen van de Scheiwal gemaakt. Het maken van dwarsprofielen van de wal met behulp van Google Earth levert geen betrouwbare informatie op. Het hoogteverschil is overal 1 meter (figuur 25).

Figuur 25. Luchtfoto met hoogteprofiel (weest naar oost) van de Scheiwal (bron: Google Earth)

Tussen de Scheiwal en de Stadsdijk ligt een hoge rug (26 meter +NAP). De Stadsdijk is in hoogte niet herkenbaar. Het terrein tot de snelweg ligt relatief laag en heeft een hoogte van 13 tot 15 meter +NAP (figuur 26).

Figuur 26. Hoogteprofiel ten oosten van de Scheiwal tot de Stadsdijk (bron: Google Earth)

Figuur 27. Hoogteprofiel ten westen van de Scheiwal tussen Schatkuilseweg en Heesenbergseweg (bron: Google Earth)

Het hoogteprofiel ten westen van de Scheiwal laat twee hoge punten (15 meter +NAP) zien, één in het bos en één ter plaatse van de boerderij ten westen van de Scheiwal (figuur 27).

Huidige kadaasterkaart

Bij het huidige Kadaster zijn de gegevens van de Scheiwal opgevraagd.¹⁹ De wal (perceelnummer A 1045) heeft een oppervlakte van 3.180 m² en is sinds 1998 eigendom van Staatsbosbeheer. Het perceel ligt in de Kadastrale gemeente Overasselt. Op onderstaande afbeeldingen (figuur 28 en 29) zijn uitsneden van topografische kaarten met kadastrale kaarten afkomstig van www.pdok.nl/viewer.

Figuur 28. Uitsnede kadastrale kaart ter plaatse van Uiversnest en noordoostzijde van de wal. Oostelijke grens conform Minuutplan 1820 Bron: PDOK

¹⁹ Uittreksel Kadastrale Kaart d.d. 21 06 2019 en Eigendomsinformatie d.d. 21 06 2019

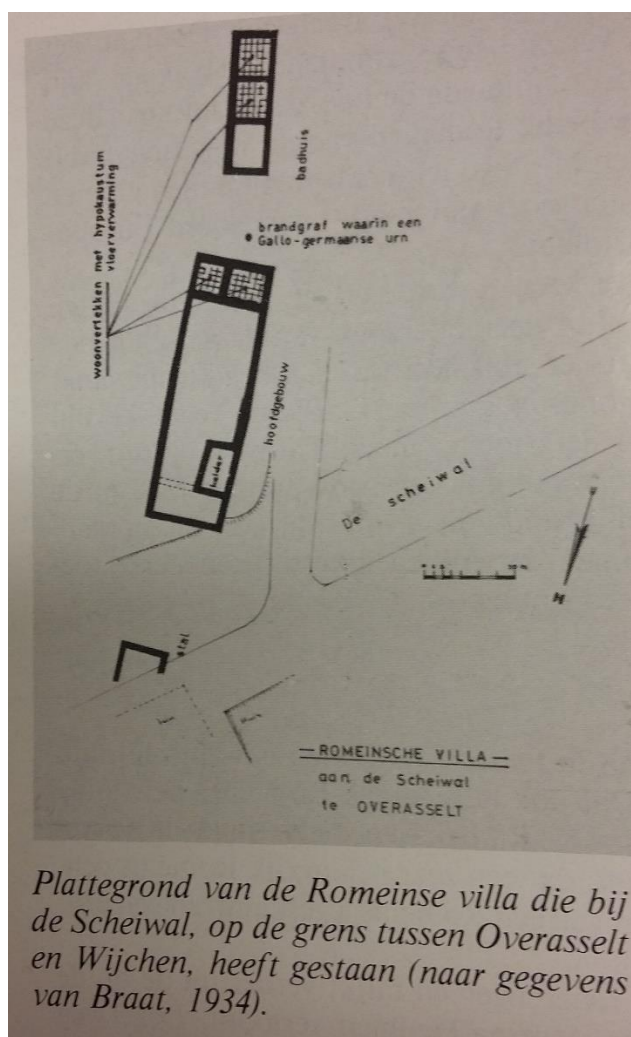
Figuur 29. Uitsnede kadastrale kaart ter plaatse van Kersjesven (met grens van 1820) en nabij Hessenbergseweg. De wal eindigt voor de Hessenbergseweg, het "haakje" is niet meer aanwezig op de kaart, bron: PDOK

4. Archiefonderzoek

Historische Vereniging Tweestromenland te Wijchen

De kaartstudie heeft weinig aanknopingspunten opgeleverd om duidelijkheid te krijgen over de functie en aanlegperiode. Desondanks zijn we op zoek gegaan naar meer informatie en hoopten we dat het mogelijk was om een transactie of grensconflict te vinden in de archieven. De archieven van de dorpen Wijchen, Overasselt en Heumen zijn in het bezit van het archief van Historische Vereniging Tweestromenland te Wijchen. In dit archief waren oude kaarten beschikbaar, maar de kaarten die gedetailleerd genoeg waren om iets over de Scheiwal te vinden, dateerden uit de periode 1960-1970 toen de grootschalige ruilverkavelingen voor het Land van Maas en Waal werden uitgewerkt.

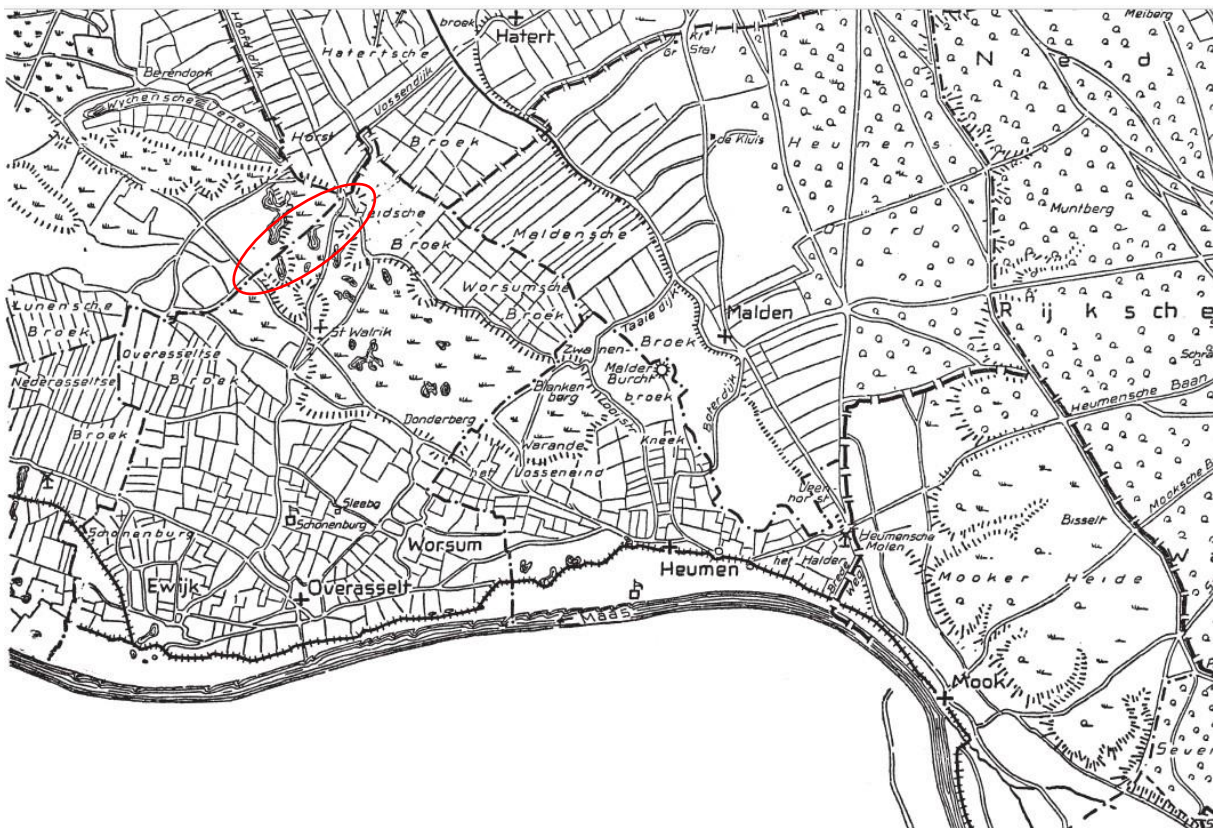
Het archief van Tweestromenland heeft een uitgebreide bibliotheek met publicaties over de omgeving. Hier hebben we de doctoraalscriptie *“Romeinse vondsten uit Wijchen”* van A.C. Lansu uit 1980 gevonden, waarin hij stelt dat de Scheiwal misschien wel in de Romeinse tijd is aangelegd. Eén van de hoofdstukken heet: De “villa” aan de Scheiwal”. Hij baseert zich op archeologische onderzoeken van Holwerda (mogelijk in 1925) en Braat uit 1934, die dachten dat het walprofiel van de Scheiwal doorliep onder de opgravingen van de Romeinse villa.

Figuur 30. Romeinse villa en de Scheiwal (Lansu, 1980)

Daarnaast hebben we de Stede-Atlas van Nijmegen gevonden en ingekeken. Hierin wordt de ontwikkeling van de stad Nijmegen en ruime omgeving vanaf de 14e eeuw beschreven. Duidelijk wordt dat Wijchen in Het Rijk van Nijmegen ligt en Overasselt in Het Land van Maas en Waal. Er komen diverse grensconflicten en grensbepalingen aan de orde. Bijvoorbeeld een grensvaststelling in 1554 omtrent het eigendom van hoeve Berendonck in Wijchen.²⁰ De grens tussen Wijchen en Overasselt wordt niet benoemd.

Op de kaart van het Schependom in de 18^e eeuw zijn diverse grenslijnen te zien (figuur 31). Op deze kaart is een rechte lijn te zien ter plaatse van de locatie van de Scheiwal. Dit kan duiden op een aanwezige grens, maar ook op een aanwezige wal als grensmarkering.

Figuur 31. Kaart Schependom 18e eeuw bron (bron: Gorissen, p.46)

Regionaal Archief van Nijmegen

Vervolgens hebben we onze zoektocht in de archieven vervolgd in het Regionaal Archief van Nijmegen. In dit archief zijn alle gemeentelijke stukken van de voormalige gemeentes in de regio terug te vinden evenals de kadastrale registers.

Op de oostgrens van de Scheiwal ligt de boerderij De Diervoort. Op basis van het historische kaartenonderzoek veronderstelden we dat de Scheiwal tussen 1772 en 1820 aangelegd kon zijn. We hebben de archieven van de Diervoort opgevraagd om te kijken of de aanleg van de boerderij een verband had met de Scheiwal en of de eigenaren van de Diervoort verantwoordelijkheid droegen

²⁰ Gorissen, F. (1956). p. 41

voor het onderhoud van de Wal, want daarmee zou een mogelijke opdrachtgever voor onderhoud een aanleiding voor een eigenaar kunnen opleveren.²¹

Het blijkt dat de Vossendijk, de dijk aan de oostzijde van de Diervoort (de Scheiwal ligt aan de westzijde) een relatie had met de boerderij. De bewoners van de Diervoort moesten namelijk een aandeel verlenen in het onderhoud van de Vossendijk. De boerderij en de Vossendijk zijn beiden eigendom geweest van een weeshuis in Nijmegen. De boerderij was verpacht, de pachtovereenkomsten gaven dit inzicht. Dergelijk materiaal met bewijs of dit ook voor de Scheiwal betrof, is niet gevonden.

Een amateuronderzoekster in het archief wees ons op een dijk in de omgeving die zij onderzocht had. Deze dijk was aangelegd als waterkering dus ze tipte ons om in die richting verder te zoeken. We besloten om eerst een veldonderzoek uit te voeren om te zien of het nuttig zou zijn om gearchiveerde documenten op te vragen. Als de wal inderdaad zo oud lijkt in de bodemvorming als Lansu doet vermoeden, dan heeft het geen zin om verder te graven in polderarchieven. Als de bodemvorming nihil is, kunnen we toch nog bij een nader archiefonderzoek gebaat zijn.

Verder hebben we lokale literatuur geraadpleegd, maar hier hebben we uiteindelijk geen informatie uit kunnen halen.²²

²¹ Archief 117 De Beide Weeshuizen, inv. 969-973

Archief 117 De Beide Weeshuizen, inv. 974

Archief 117 De Beide Weeshuizen, inv. 976

Archief 117 De Beide Weeshuizen, inv. 985

Archief 2 Secretarie Gemeente Nijmegen 1810-1946, inv. 11258

²² Brekelmans, F.A. (1953). Overzicht van de bronnen voor de Geschiedenis van Wijchen en Niftrik

Alberdingh Thijn (1891). De Heigraaf van Wijchen, jaarboekje. P.119

Sloet, J.J.S. (1885). Het Heigraafschap van Wijchen in: Verslagen en Mededeelingen der Vereen.Oud. Vad. Recht. Dl. P. 452

Sloet, J.J.S., Van Veen, J.S. & Martens van Sevenhoven, A.H. (1924). Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen Het Kwartier van Nijmegen. Arnhem. Cfr. P. 26 N. 12
Sloet, L.A.J.W. Oorkonden der graafschappen Gelre en Zutphen. 's Gravenhage. Dl.II.1872; dl. II. 1876. Wijchen nos. 630,631,663,682, 726. Niftrik nos. 228, 531, 634, 663, 674, 726

5. Veldonderzoek

Begrenzing

Om meer inzicht te krijgen de vorm, ouderdom en beplanting van de Scheiwal, hebben we een paar veldonderzoeken verricht. Het eerste veldbezoek vond plaats bij het aanvang van het project op 12 februari 2019. Samen met Jef Gielen, Sjoerd Aertssen en Theo Spek hebben we de Scheiwal langs gelopen. Jef heeft veel vragen over de wal en hij vermoed dat de doorbraak van de vennen het mogelijk maakt om schaapskuddes vanuit Wijchen te voorzien van water. In dezelfde maand leggen we een tweede bezoek af, waar we ter voorbereiding de kaartstudie van hoofdstuk 3 bij ons hadden. Het kaartmateriaal maakte het onder andere mogelijk om goed naar de begin- en eindpunten van de wal te kijken. De Scheiwal heeft vanuit het veld bekeken een rare vorm, zeker omdat er verschillende stukken van de wal open zijn of in een rare hoek aansluiten op wallen die dwars op de Scheiwal gepositioneerd zijn, zoals de begrenzing van het eigendom van het Kinderweeshuis Nijmegen (figuur 18). De oostelijke beëindiging lijkt (op het oog) overeen te komen met de kadastrale minuutplannen. De haakse beëindig aan de westzijde is ook herkenbaar aanwezig. Jef meldt dat hij recent in de richting van de komgronden gelopen is en alleen een sloot of greppel aangetroffen heeft.

Beplanting

Op 2 april 2019 bezoeken we Scheiwal samen met de Duitse heggenspecialist Georg Müller en Theo Spek. De delen van de wal die mogelijk meer informatie over de beplantingsgeschiedenis kunnen geven (op het westelijke deel van de wal) zijn slecht bereikbaar, helaas levert dit bezoek niet zoveel nieuwe inzichten op. Op de wal komen hakhout, uitgegroeide bomen en struiken voor. Het blijft tijdens het bezoek onduidelijk of de wal een veekerende functie gehad heeft. Opmerkelijk is een fraaie laag vertakte beuk ter plaatse van een doorsnijding van de wal. Hier is geen sprake van historisch pad, maar een betrekkelijk recente doorsnijding (waarschijnlijk slijtage door betreding van recreanten).

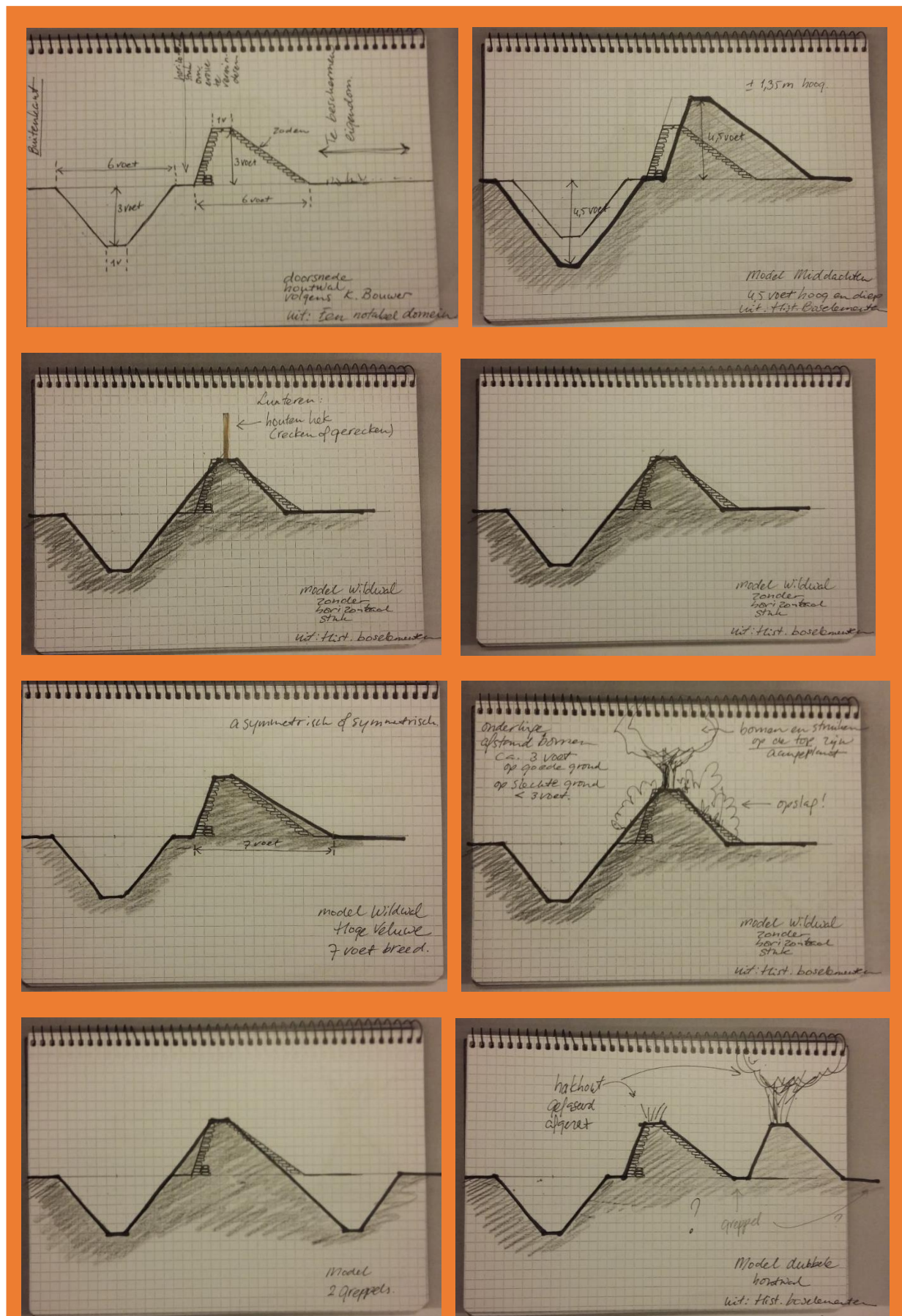
Figuur 32. De markante beukenboom (foto: februari 2019, AvD)

De beplanting op de wal is zeer variabel. Er komt zowel oud eikenhakhout op de wal voor, als uitgegroeide dennenbomen. In het oostelijke deel is er geen ondergroei in verband met betreding van de wal. De wortels van de bomen liggen hier vrij. Meer naar het westen is de wal dichter begroeid met een boom- en struiklaag. Soorten zomereik, ruwe berk, grove den, lijsterbes, vlier zijn aangetroffen.

Vorm en ouderdom

Op 15 mei 2019 gaan we op pad om de wal nauwkeuriger te onderzoeken. Ter voorbereiding zijn verschillende walprofielen op basis van Bouwer²³ uitgetekend (figuur 33). Op basis van de standaard afmetingen en kenmerken proberen we antwoorden te vinden op de mogelijke functie van de wal. Helaas zijn er geen eenduidige antwoorden te vinden op onze vragen. De grote hoogteverschillen in het terrein, de slijtages en inspoelingen van de Scheiwal maken het moeilijk om afmetingen of aanwezigheid van greppels te bepalen. De modelwal met aan weerszijdes greppels past het beste bij de situatie waarin we de Scheiwal treffen, waarbij we concluderen dat de dieptes en breedtes van de greppels kunnen variëren en dat de hoogte van de Scheiwal atypisch varieert, waardoor het op basis van de walvormen niet mogelijk is om een ouderdom te bepalen.

²³ Bouwer, K. (2003). p. 120

Figuur 33. Schetsen door AvD op basis van doorsnede van een boswal van K. Bouwer (2003)

Ten slotte hebben we op deze dag de ouderdom van de wal proberen te bepalen met een grondboring. Hiervoor zijn drie boringen gezet op verschillende locaties. De eerste locatie, waar we twee grondboringen gedaan hebben op een kwart van de oostelijke grens van de scheiwal. De tweede locatie is vlakbij de oostelijke grens van de Scheiwal (figuur 34). De oostelijke zijde van de Scheiwal is goed bereikbaar omdat er op de meeste plaatsen een wandelpad op of naast de Scheiwal ligt. De westzijde van de wal op veel plaatsen onbereikbaar voor voetgangers omdat er private weilanden of vennen liggen die de Scheiwal voor publiek afsluiten.

Aan de uiterste westgrens hebben we niet kunnen boren omdat het een beschermd archeologisch gebied is, vanwege de opgravingen van een Romeinse villa op die plek. Ter plaatsen ontmoetten we toevallig de archeoloog J.W. de Kort van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Hij kon ons een beetje nieuwe informatie en extra documentatie verstrekken over de Scheiwal. Hij heeft in het verleden onderzoek gedaan in dit gebied waarbij hij met meerdere vragen over de Scheiwal was blijven zitten. Hij was er stellig van overtuigd dat de Scheiwal in westelijke richting doorgelopen moet hebben. Wij zijn de lijn naar het kommengebied gaan onderzoeken, maar wij zijn (met Jef Gielen) van mening dat hier geen duidelijke wal ligt. Wel troffen we haaks op de lijn, langs de Schatkuilerweg, een wal aan.

Figuur 34. Boorlocaties

Ouderdomsbepaling door middel van grondboringen

Locatie 1 (1.1 en 1.2)

De eerste grondboring op de eerste locatie heeft veel tinten grijszand, terwijl de tweede boring een veel kortere grijze laag kent. De boring op de tweede locatie heeft daarentegen veel bruinere en oranje tinten. In de eerste grondboring (1.1) is te zien dat de bovengrond grijs is en steeds bruiner wordt, de tweede grondboring kent een dunnere grijze laag met daaronder geel zand. De laatste boring heeft een weinig humeuze bovengrond is, waarna het profiel van donkergrijs naar lichtgrijs verkleurd en uiteindelijk op een lichtgeel zand uitkomt. In het tweede profiel (1.2) begint de bodem met een gelige laag, met een verloop van geel naar oranjegeel naar geel zand, daaronder vonden we een grijze laag die overloopt in een bruine laag.

Figuur 35. Resultaten van de boringen (achtereenvolgens locatie 1.1, 1.2 en 2)

Een van de verklaringen voor de dikke grijze laag bij de eerste boring is dat deze boring gezet is op de flank van de wal. Het organische materiaal in de bovenlaag van de bodem kan door erosie of door menselijk gedrag naar de flank verplaatsen waardoor de flanken een dikkere organische laag hebben dan de top van de wal. Dit hebben we niet gemeten omdat de top van de wal een wandelpad is op dat punt en omdat de grondboor niet lang genoeg was om een doorsnede te krijgen van de hele wal. Als controleboring hebben we in de laagte naast de flank waar we de boring verricht hebben ook een boring gezet. Hier is te zien dat het bodemprofiel overeenkomsten kent, maar ook een beetje anders is.

Omdat we het over een kunstmatige vergraving hebben, kunnen we niet spreken van een bodemprofiel zoals we dat uit de boeken kennen. De eerste bodem is officieel een vaaggrond omdat deze niet voldoet aan de andere eisen. Deze bodem heeft voor meer dan 50 cm een grijzige bovengrond. Net iets onder die eerste 50 cm zit een dunne zwarte laag, met een bruine zone daaronder met af en toe wat roestplekjes en vermenging met donkerder materiaal. Voor de bodem onder de 50 cm kunnen we concluderen dat er over een podzolgrond gepraat kan worden. De laag met bruin materiaal, de uitspoeling van mineralen is geleidelijk en heeft een lengte van meer dan 20 cm waardoor de Scheiwal op dat punt op een moderpodzolgrond geplaatst is. De bodemvorming in het bovenste deel, de vaaggrond is nog niet sterk aanwezig, maar met het oog op de grijze kleur lijkt zich hier een xeromorfe humuspodzolgrond te ontwikkelen. Omdat de inspoelingslaag en uitspoelingslaag nog niet te herkennen zijn, is de wal waarschijnlijk jonger dan 2000 jaar.

In de boring in de laagte (greppel) kan het zo zijn dat de bovenste lagen van de bodem gebruikt zijn voor de aanleg van de wal waardoor de bodemdeterminatie misschien bemoeilijkt wordt. In deze tweede boring zien we een bruin grijzige laag die langzaam lichter wordt richting het gelige zand, het moedermateriaal. Op de bodem lag 5 cm aan strooisel, door de lichte kleurverschillen in het veld denken we een uitspoelingslaag van ongeveer 10 cm hebben gevonden met een inspoelingslaag van 20 cm. We hebben geen roestplekjes gevonden in de bodem waardoor we denken dat dit ook een xeromorfe humuspodzolgrond is.

Locatie 2

De laatste boring kende geen strooisellaag, waarschijnlijk omdat mensen daar veelvuldig over de wal lopen. Hier lag een heel dunne laag grijsgeel zand bovenop, deze was nog geen 10 cm dik. Vervolgens was er 35 cm aan geel zand te herkennen, maar in dit zand zaten verschillende kleurlagen. Zo is er bovenin een oranje laag te herkennen, vervolgens een bruinere laag, dan een

witgeel zand laag, een gele laag etc. Op ongeveer 90 cm diepte stuiten we op een grijze laag, een Bh horizon van ongeveer 10 cm, waarna de bodem een inspoelingslaag van meer dan 20 cm liet zien, In de onderste laag is het moedermateriaal te zien, eerst nog een beetje bruinig geel zand, daaronder gewoon geel zand. Ook hier gaat het om een podzolbodem met een opgebrachte andere laag, waarschijnlijk gaat het hier ook om een xeromorfe humuspodzolgrond, hoewel het profiel veel bruiner gekleurd is dan de eerdere twee, waardoor de vruchtbaarheid van deze bodem oorspronkelijk misschien net wat hoger was dan op de eerste boorlocatie.²⁴

Conclusie op basis van het ontwikkelen van micro-bodems

In de eerste en derde boring is er gekeken naar de bodemvorming in de top van de wal ten opzichte van de onderliggende bodem. Als de wal er meer dan 2000 jaar zou liggen, zou er in de bodem op de top van de wal een duidelijke bodemvorming te zien moeten zijn. In de eerste en derde boring is er nog geen duidelijke bodemvorming te zien en moeten deze gronden gerekend worden als vaaggronden. Dit duidt op een veel jongere leeftijd. Aangezien wij als studenten geen volleurde bodemkundigen zijn, is het voor ons niet vast te stellen hoe oud de wal precies moet zijn. Een schatting zou kunnen zijn dat de wal tussen de 50 en 400 jaar oud moet zijn lijkt redelijk omdat er wel kleine sporen van bodemvorming te zien zijn in de eerste 5 cm van de bodem, maar deze nog niet duidelijk genoeg zijn voor determinatie, de wal moet er even liggen om deze micro-bodemontwikkeling te hebben. In stuifzandlandschappen van Drenthe is er een micro podzol te zien van de bovengrond. De micro-podzol daar is veel sterker aanwezig dan in ons casusgebied waardoor wij verwachten dat de wal jonger moet zijn dan 500 jaar omdat de stuifzandlandschappen vaak tussen de 600-400 jaar oud zijn, maar bodemvormende processen zijn afhankelijk van een groot aantal indicatoren, dus ook dit geeft geen zekerheid.

²⁴ De interpretatie van de bodem is gedaan op basis van de Handleiding Interpretatie Bodemgegevens van de Wageningen Universiteit. Dit boekje is alleen voor studenten van de WUR beschikbaar en is uitgereikt voor het vak Landscape Geography 2015. De conclusies die in dit deelhoofdstuk gemaakt zijn, kunnen genuanceerder liggen dan hier uitgedrukt omdat we geen volwaardig bodemkundig onderzoek hebben gedaan en ook geen bodemkundige betrokken hebben bij deze veldverkenning.

5. Walfuncties en bijbehorende analyses

Uit voorgaande hoofdstukken blijkt dat onze kaartstudie, archiefonderzoek en veldonderzoek geen concrete antwoorden op onze belangrijkste onderzoeksvragen hebben opgeleverd. Daarom zijn we dieper de literatuur over vormen en functies van (hout)wallen ingedoken om handvaten te vinden bij onze bevindingen.

Wat is een houtwal?

In de huidige situatie is de Scheiwal voorzien van boom- en struikbeplanting en is gelegen in een bosgebied, daarom ligt het voor de hand om de wal aan te duiden als “houtwal” of “boswal”. Maar het is de vraag of we de wal hiermee de juiste aanduiding geven.

In het boek en op de website “Leestekens in het landschap” wordt de volgende definitie gegeven²⁵:

“Een houtwal is een door de mens opgeworpen, langgerekte aarden wal met een aaneengesloten beplanting van verschillende houtsoorten. Veelal ligt aan beide zijden een greppel, waardoor het wallichaam steile kanten krijgt.”

In het boek “Historische bouselementen” wordt een directe relatie tussen vorm en functie van een wal gelegd:

“De manier waarop een wal werd aangelegd was afhankelijk van functie, tijd, regio en persoonlijke voorkeuren. Was het doel afscherming, dan was het voldoende dat de wal herkenbaar was en bleef. Als beoogd werd landbouwgewassen of bomen te beschermen tegen vraat, dan moest de wal wild en vee tegenkunnen houden. Was de wal bedoeld als verdediging tegen vijandelijke aanvallen, dan werden er nog hogere eisen gesteld aan de ondoordringbaarheid.”

“Waarschijnlijk is het merendeel van de wallen ooit begroeid geweest. Het doel kan barrièrewerking zijn geweest, maar ondoordringbaar kreupelhout zal het niet snel zijn geworden. Houtproductie en de verstevigende werking op de wal speelden daarom een minstens even grote rol. Er werd vooral eikenhakhout op aangeplant, maar ook wel berken en beuken. Op de Hoge Veluwe is bewijs gevonden voor het planten van meidoorn, maar waarschijnlijk is het op de zandgronden niet veel gebeurd. Het vlechten van heggen is ook zeker geen algemeen gebruik geweest op boswallen.”²⁶

De laatste uitspraak is bijzonder in het kader van het onderzoek naar de Scheiwal. Baas stelt juist dat wallen en vlechthekken vaak in combinatie met elkaar voor kwamen. Hij verwijst naar een zestiende-eeuwse afbeelding van een boswal met gevlochten haag in het Zoniënwoud in Vlaanderen (Tack e.a. 1993)²⁷. Een houtwal of boswal is per definitie voorzien van beplanting. Als een wal de functie van barrière had, dan was deze normaal gesproken aanmerkelijk forser dan een wal zonder functie en de wal had dan vaak een dichte beplanting. De aanleg van een brede wallen zal in veel gevallen mede ingegeven zijn door een belangrijke nevenfunctie van wallen, namelijk houtproductie.²⁸

²⁵ Baas, H., Mobach, B. & Renes, H. (2005).

²⁶ Jansen, P. & van Benthem, M. (2005). p. 75 - 76

²⁷ Baas, H. et al. (2012), p. 9

²⁸ Baas, H. et al, (2012), p. 42

Verschillende onderzoekers hebben geprobeerd om de wallen van Nederland te categoriseren. Nooren gebruikt 4 categorieën²⁹, maar Boosten gaat verder in zijn indeling. Hij onderscheidt acht categorieën; wild- en veewallen, grenswallen, wegwallen, zandwallen, defensieve wallen, waterkerende wallen, wallen van celtic fields en overige wallen.³⁰ De wallen die als wild-, vee- en zandwering functioneren zijn het bekendst.³¹

De categorieën van Boosten bieden goede mogelijkheden voor nadere beschouwing, ook met het oog op vorm, typering en gebruiksdoeleinden van wallen. In de komende paragrafen worden de kenmerken van de eerste zes categorieën van Boosten verder toegelicht, zodat er door middel van een analyse van kaartmateriaal (digitaal beschikbaar via Gelders Archief) en cognitieve redeneringen kan worden gekeken of we de Scheiwal een specifieke functie kunnen toekennen.

Wild- en veewallen

Wild en veewallen worden in de literatuur ook wel wildwallen, wildvreden, vredelingen of wildgraven genoemd.³² De wal dient in dit geval als akkeromheining om te zorgen dat dieren geen toegang hebben tot de akkers zodat de oogst niet belemmerd wordt door de vraat van deze dieren. In het geval van een veewal is het de bedoeling om het vee wat bij de landbouwgemeenschap hoort buiten de akkers te houden of juist in een veld te houden zodat ze niet kunnen ontsnappen. In het geval van een wildwal is het de bedoeling om het wild te weren of om wild niet uit een jachtgebied te laten ontsnappen.³³

De wild- en vee functies van een wal worden gezien als het primaire doel van houtwallen.³⁴ De vee- en wildwal hebben een steile helling, met vaak een greppel aan beide zijden van de wal. Deze greppels hebben vaak het zand vrijgemaakt waardoor de wal opgeworpen kon worden en ze werken als extra veekering of als isolator van de boomwortels van de houtwal ten opzichte van de wortels van de gewassen in de aangrenzende akkers.³⁵ Een ander aandachtspunt is het gegeven dat wallen die gelegen zijn op een steilkant tussen hoog- en laagland, vaak een asymmetrisch dwarsprofiel hebben. Aan de akkerzijde van de wal bevindt zich dan een greppel aan de andere zijde een bredere sloot.³⁶

Op basis van jarenlang onderzoek stelt Georg Müller dat een veekerende wal minimaal 1 meter hoog zijn om deze functie te kunnen vervullen.³⁷ Bij aanleg moet rekening gehouden worden met zetting van 20 tot 30%, dus bij aanleg is de wal 1,20 tot 1,30 meter hoog. De hellingshoek van de wal is minimaal 65 graden en maximaal 75 graden.³⁸

²⁹ Baas, H. et al. (2005). p. 11

³⁰ Boosten, M.: Baas et al (2012). p. 219 - 235

³¹ Alleijn, W.F., Saris, F.J.A. & Roelants, Y.M. (1980). p. 5 & 9

³² Jansen, P. & van Benthem, M. (2005). p. 77

³³ Bijhouwer, J.T.P. (1977). p.50

³⁴ Baas, H. et al. (2005). P.72-73

³⁵ Groenewoudt, B. & Verspaaij J.: Baas, H. (2012). p. 43

³⁶ Baas, H. et al. (2012). p. 46

³⁷ Müller, G. (2013). p. 205

³⁸ Müller, G. (2013). p. 209

In een recente archeologisch rapport, ten behoeve van de aanleg van een nieuw fietspad langs de Hessenbergseweg, is te lezen dat archeoloog Spanjaard van mening is dat de Scheiwal een veekerende functie heeft gehad.³⁹

“De wal is langs deze perceelsgrens over een afstand van circa 20 m weergegeven, daarna ontbreekt de wal. Vermoedelijk is deze langs de zuidzijde van het gehele perceel aanwezig geweest, met als doel de grazende dieren in het heidegebied te weren van de ten zuiden gelegen akkerpercelen. Ter hoogte van de weg is een opening in de wal aanwezig, waar vermoedelijk een hek heeft gestaan.”

Is de Scheiwal een wild- of veewal?

Het enige echt logische scenario voor deze walfunctie is dat de dorpsgronden van Wijchen en Heumen (Overasselt) dusdanig gebruikt werden dat er een te grote overexploitatie plaatsvond, waardoor de gemeente besliste om de kuddes vee van Heumen aan de Heumense kant te houden en de kuddes vee van Wijchen aan de Wijchense kant. De veelvuldige aanwezigheid van stuifzand in de bodemkartering van Pons bevestigt dat er een periode van kaalslag van de vegetatie moet hebben plaatsgevonden. Dit soort gronden worden vaak gevonden in gebieden waar schaapskuddes te omvangrijk werden voor de draagkracht van het gebied en waar tegelijkertijd plaggenbemesting plaatsvond. Uit het boek ‘De Gelderse landbouw beschreven omstreeks 1825’ weten we dat er in dit gebied inderdaad schaapskuddes huisden en dat er plaggenbemesting werd gedaan rond het jaar 1825.⁴⁰

Ondanks dit scenario zijn wij van mening dat de Scheiwal geen primaire wild- of veekerende functie kan hebben gehad. Voor een wild- en veekerende functie moet de wal ononderbroken en ondoordringbaar zijn voor dieren. Of de wal wat plantengroei betreft ondoordringbaar was, is niet met zekerheid te stellen omdat er tegenwoordig te weinig vegetatie op de wal te vinden is. Daarnaast heeft de Scheiwal altijd al meerdere onderbrekingen en verschillende hoogtes gehad.

Figuur 36. Bonnekaart uit 1900 (bron: www.topotijdreis.nl)

³⁹ Spanjaard (2019), p. 9

⁴⁰ Roessingh, H.K & Schaars, A.H.G. (1998)

Ten noorden van de wal lagen rond 1900 enkele akkers op het grondgebied van Wijchen, maar de Scheiwal is op de HisGISkaart echter eigendom van de gemeente Overasselt. Aan de zuidzijde, de Heumense/Overasseltse kant liggen bijna geen akkers, waardoor het niet per se logisch is dat de belangen voor deze gemeente groot genoeg waren om zo een omvangrijke wild- of veewal aan te leggen.

Voor een wildkerende functie is de ligging van de Scheiwal niet erg logisch. De Scheiwal vormt, voor zover bekend, geen grens van een jachtgebied en de wal ligt middenin een gebied wat in de moderne tijd een complex van woeste gronden vormde (figuur 36). Er zijn geen kaarten gevonden die een mogelijke wildkerende functie kunnen ondersteunen of bevestigen.

Grenswallen

De grenswal wordt gezien als tweede belangrijkste functie die een wal kan hebben.⁴¹ Een grenswal geeft de grens van een eigendom aan. Dit kan zijn van particuliere, gemeente of rechtsgebiedsgrenzen.⁴² De opwerping van wallen met dit doeleinde werd vaak gedaan ten tijde van maximale akkerlanduitbreidingen of akkerlandontginningen, vaak in combinatie met een toename van het aantal landgebruikers in een bepaald gebied.⁴³ In Nederland werden de houtwallen met een grenswalfunctie veelal aangelegd in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd om het eigendom te privatiseren. Rond 1840 ontstond er een tweede periode waarin grenswallen werden aangelegd. Deze periode kenmerkte zich vooral door de toename van woeste grondontginningen en de privatisering van de gemeenschapsgronden.⁴⁴ Van Zuid-Nederland is bekend dat akkerwallen ook werden gebruikt om grote akkercomplexen op te delen in kleinere arealen land. Deze functie is verder in Nederland niet bekend.⁴⁵

In het nabijgelegen Rijkswald zijn veel problemen geweest met het behouden van (eigendoms)grenzen. De palen, kuilen en stenen op hoekpunten van het bos waren makkelijk te verplaatsen. Een wal met aan twee zijden een greppel beplant met bomen, is niet in één nacht te verplaatsen. De begrenzing zou dan nodig zijn geweest tegen houtdiefstal, stroperij en illegaal weiden van vee door de plaatselijke bevolking. Schuivende grenzen en illegale exploitatie waren grote problemen in het Rijkswald.⁴⁶

De omgeving van Wijchen en Heumen had een complex karakter wat grenzen betreft (figuur 38). Zo bestond het Schependom van Nijmegen, verschillende Heerlijkheden zoals Batenburg, Keent en Balgoy, Heumen (opgeheven in 1795) en het Stadsgericht van Grave. Het is ook mogelijk dat de Scheiwal dienst deed als kerspelgrens.⁴⁷ Met zoveel landheren en instituten voor het beheer van het land, kan het zo zijn dat een fysieke grensbepaling van belang was om onenigheid tussen al deze partijen te voorkomen.

⁴¹ Baas, H., et al. (2005). P. 72-73

⁴² Boosten.: Baas, H. et al. (2012). p.231

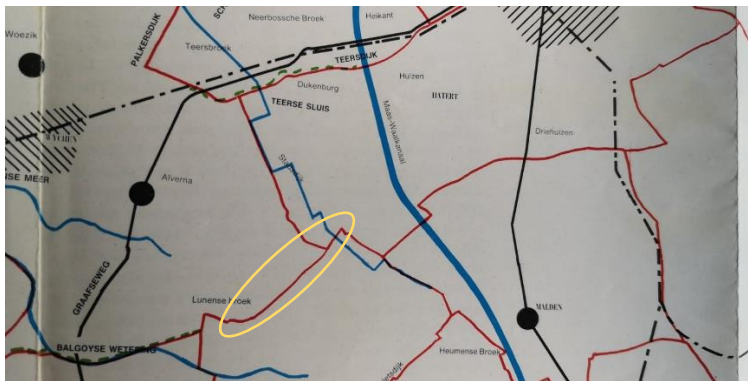
⁴³ Groenewoudt, B. & Verspay, J.: Baas et al. (2012).

⁴⁴ Baas, et al. (2012). p.12

⁴⁵ Groenewoudt, B. & Verspay, J.: Baas et al. (2012). p. 48

⁴⁶ Bouwer, K. (2003). p. 69.

⁴⁷ Heiningen, van H. (1971). Tussen Maas en Waal.

Figuur 37. Kerspelgrenzen (bron: Tussen Maas en Waal, H. van Heiningen, 1971)

Figuur 38. Kaart 18e eeuw (UITSNEDEN) bron: GA De gehele (samengestelde kaart) geeft een overzicht van kwartieren, gerichten, heerlijkheden en ambten in een deel van Gelderland en Noord Brabant. Deze uitsnede geeft een beeld van een deel van Het Rijk van Nijmegen. De wegen en watergangen zijn duidelijk weergegeven. De grenzen tussen de verschillende gebieden zijn niet duidelijk. De locatie van de Scheiwal komt niet op de kaart voor. Heumen valt buiten het kaartbeeld.

Is de Scheiwal een grenswal?

Mogelijk is de Scheiwal aangelegd om de grens tussen het Wijchense en Overasseltse deel duidelijk te maken. Een andere optie is dat de Scheiwal een markering van een deel van de grens tussen Het Rijk van Nijmegen en Het Land van Maas en Waal was. Toch zou het in deze gevallen logisch zijn geweest als de wal was aangesloten op de Vossendijk. Een markering van een kerspelgrens is ook nog altijd een optie, maar hiervoor is vervolgonderzoek nodig.

Wegwallen

Zandwegen waren in tijden van droogte en overvloedige regen vaak moeilijk begaanbaar. Om de wegen toch te gebruiken kozen reizigers vaak om aan de rand van de weg te gaan rijden waardoor de weg langzaam breder werd. Deze verbreding van soms honderden meters ging ten koste van het omliggende bos, heideveld of bouwland. Tijdens wegrenovaties in de zeventiende en achttiende eeuw zijn er aan beide kanten parallel van de zandwegen wallen aangelegd om het verkeer te binden aan het wegtracé.⁴⁸

Is de Scheiwal een wegwal?

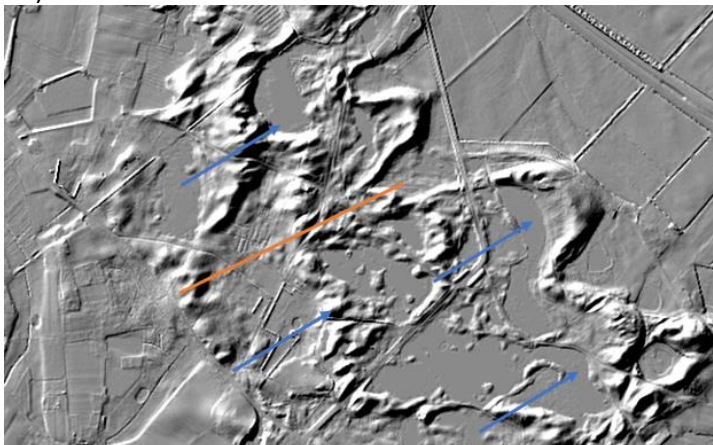
De Scheiwal ligt op geen enkele plaats langs een doorgaande weg. Het lijkt dan ook onwaarschijnlijk dat de Scheiwal dienst heeft gedaan als wegwal.

Zandheggen en -kribben

Volgens Baas is de derde cruciale functie van een houtwal het tegengaan van verstuiving van bodemdeeltjes.⁴⁹ Zand kon gaan verstuiven als gevolg van landdegradatie bij overexploitatie van zandgronden. Om de verstuiving tegen te gaan zijn er tussen de zeventiende en twintigste eeuw aarden wallen, takkenschermen en beplantingen in gebieden gemaakt om het zand in te vangen. Dit resulteerde soms in meters hoge wallen en heggen. Met name eiken en dennen werden voor de zandinvang gebruikt. Soms werd er een takkenscherm aangelegd, als de wind daarin bleef hangen ontstond er vanzelf een wal, zonder dat de mens deze aarde had opgeworpen.⁵⁰

Is de Scheiwal een zandheg of -kribbe?

Dat de wal heeft dienstgedaan als windkering is onwaarschijnlijk, de destijds overheersende windrichting was zuidwestenwind, waardoor windkeringen vaak een noordoost georiënteerde ligging hebben.⁵¹ Daarnaast werden windkeringen ingezet om akkers of dorpen te beschermen, maar de Scheiwal is middenin het Overasseltse en Hatertse Vennen- en heidegebied gelegen en ligt niet logisch als windscherm voor de omliggende boerderijen. Op de AHN3-maaiveld Hillshape is te zien dat de paraboolduinen dezelfde oriëntatie hebben als de scheiwal. Hoewel de wal aan de binnenzijde van zo'n duin ligt, is het onwaarschijnlijk dat de wal een windkerend effect zal hebben gehad (figuur 39).

Figuur 39. AHN3-maaiveld Hillshape illustreert dat de paraboolduinen zijn ontstaan in dezelfde richting die de Scheiwal ook heeft. De oranje streep geeft de oriëntatie van de Scheiwal weer, de pijlen stellen de windrichting voor.

⁴⁸ Boosten; Baas, H., et al. (2012). p. 231

⁴⁹ Baas, H., et al. (2005). P. 72-73

⁵⁰ Boosten.: Baas, H., et al. (2012). p.231

⁵¹ Jungerius, P.D., et al. (2010).

Defensieve wallen

Defensieve wallen zijn in verschillende perioden aangelegd. De eerste generatie is te dateren van 500 tot 1050 na Christus ongeveer. De tweede periode van aanleg was tussen 1300-1500 in de vorm van landweren. De landweren boden bescherming tegen vijandige legers en plundersaars en stonden vaak op de grens van rechtsgebieden. Tenslotte bestaan er liniedijken en keerkades, deze wallen werden aangelegd als onderdeel van waterlinies zoals de Hollandse Waterlinie en de Grebberlinie.⁵²

De wallen (soms met een breedte van 6 meter) kregen extra versterking door de aanplant van eiken en beuken, die op een hoogte van 1 meter werden ingekapt met een hiep waarna de takken naar de grond werden gebogen om wortel te schieten om ondoordringbare barrières te vormen. In landweren zaten smalle toegangen van 2 tot 3 meter die werden afgesloten met slagbomen of een hek. Er stond een tolhuis bij. Een andere benaming voor een landweer is weerwal.⁵³

De Stichting Menno van Coehoorn hanteert de volgende definitie van een landweer⁵⁴:

“Een landweer is een doorgaande aarden wal in het terrein, veelal met een gracht en voorzien van een doornenhaag, dienende ter bescherming van een landstreek.”

Is de Scheiwal een verdedigingswal?

Het is denkbaar dat de wal dienst heeft gedaan voor militaire doeleinden. De wal is namelijk gepositioneerd op een van de grenzen die Het Rijk van Nijmegen in het verleden gehad heeft. Bovendien is bekend dat rondom Nijmegen vanaf 1425 een reeks landweren gelegen hebben. Deze liepen van St. Antonismolen, Graafseweg/Teersdijk, de Groene Steeg, de weg naar Maastricht, Groesbeekseweg, Berg en Dalseweg en dan verder naar het noorden.

Een andere mogelijkheid is dat de Scheiwal een onderdeel is van de (verbeterde) verdedigingswerken die in de 17e en 18e eeuw in Nijmegen en omgeving zijn uitgevoerd als onderdeel van de Zuidelijke verdedigingslinie van de Republiek. De kaart van Van Geelkercken geeft een beeld van een complex van vestingwerken rond meerdere dorpen (figuur 40). Mogelijk is er een vergelijkbare situatie geweest rond Grave en Nijmegen en heeft de Scheiwal onderdeel uitgemaakt van een dergelijk systeem. Er zijn echter geen concrete gegevens gevonden om deze aanname te onderschrijven.

Daarnaast zou de Scheiwal onderdeel kunnen zijn van de militaire verdedigingswerken van Grave. Grave heeft een belangrijke rol gespeeld in de herovering op de Fransen in de Frans-Bataafse tijd en had onder andere de Coehoorn, een verdedigingswerk wat doorliep tot in Nederasselt. De eerste kaart waarop de Scheiwal te zien was, stamt uit deze periode met een datering midden 18e eeuw. Dit zou kunnen passen omdat de oorlog tussen 1773-1795 plaatsvond en de Franse tijd van 1795-1801 duurde (figuur 41).⁵⁵

Archeoloog De Kort vermeldt in een concept rapportage dat Spanjaard in 2018 veronderstelt dat de Scheiwal wellicht te relateren is aan een landweer.⁵⁶ De Kort constateert dat deze wal niet vermeld wordt op de nationale kaart van verdedigingswerken. Van Gilst (2007) stelt dat een

⁵² Boosten; Baas et al. (2012). p.232

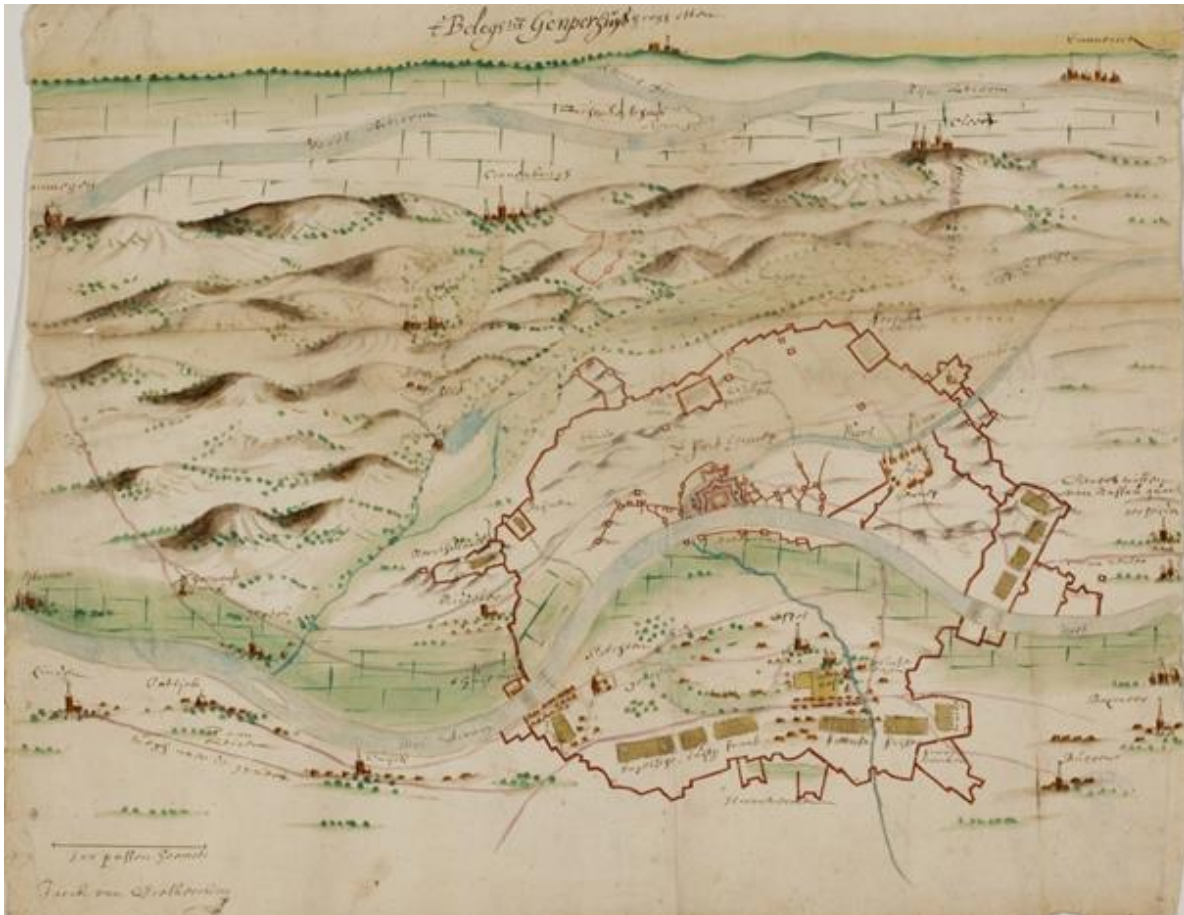
⁵³ Gilst, A. & Kooger, van H. (2007). p. 227 - 229

⁵⁴ Stichting Menno van Coehoorn (2007). p.26

⁵⁵ Gorissen, F. (1956). Stede-Atlas van Nijmegen. Het bijschrift van het kaartje in het boek schrijft bij datering midden 18e eeuw.

⁵⁶ De Kort (concept rapport en mondelinge mededeling), hij noemt Spanjaard (2018). Wij hebben alleen versie 2 uit 2019 tot onze beschikking, daarin is de vermelding van de landweer niet aangetroffen.

landweer ook als markescheiding kan fungeren. Hiermee wordt het begrip landweer een naam voor een grensscheiding of grenswal.⁵⁷

Figuur 40. 't Beleg va(n) Genperhuijs door Jacob van Geelkercken in 1641 Deze kaart geeft de situatie weer ten oosten van het studiegebied. Heumen staat op de linkerszijde van de kaart. (Bron: Gelders Archief)

Figuur 41. Luchtfoto van de huidige situatie van Kroonwerk Coehoorn. De grondwerken zijn verdwenen en vervangen door een patroon van heggen.

(bron: <https://www.zuiderwaterlinie.nl/11-vestingsteden/forten-in-nederland/kroonwerk-coehoorn>)

⁵⁷ Gilst (2007), p. 228, de conceptrapportage van De Kort mogen we niet vermelden

Waterkerende wallen

Waterkerende wallen komen volgens Boosten in twee situaties voor. Ten eerste bij vloeivelden, ofwel plaatselijke verlagingen om water de velden op te laten. Ten tweede als waterkering tegen zuur water, dat afkomstig is van de hogere heidegronden. Hierdoor worden lager gelegen gronden beschermd.⁵⁸

Is de Scheiwal een waterkerende wal?

Tijdens het kaartonderzoek in het digitale archief van de Gelders Archief stuitte wij op diverse kaarten uit de 18^e eeuw waarop de waterhuishoudkundige situatie in het Land van Maas en Waal en Het Rijk van Nijmegen is aangegeven (figuur 42).

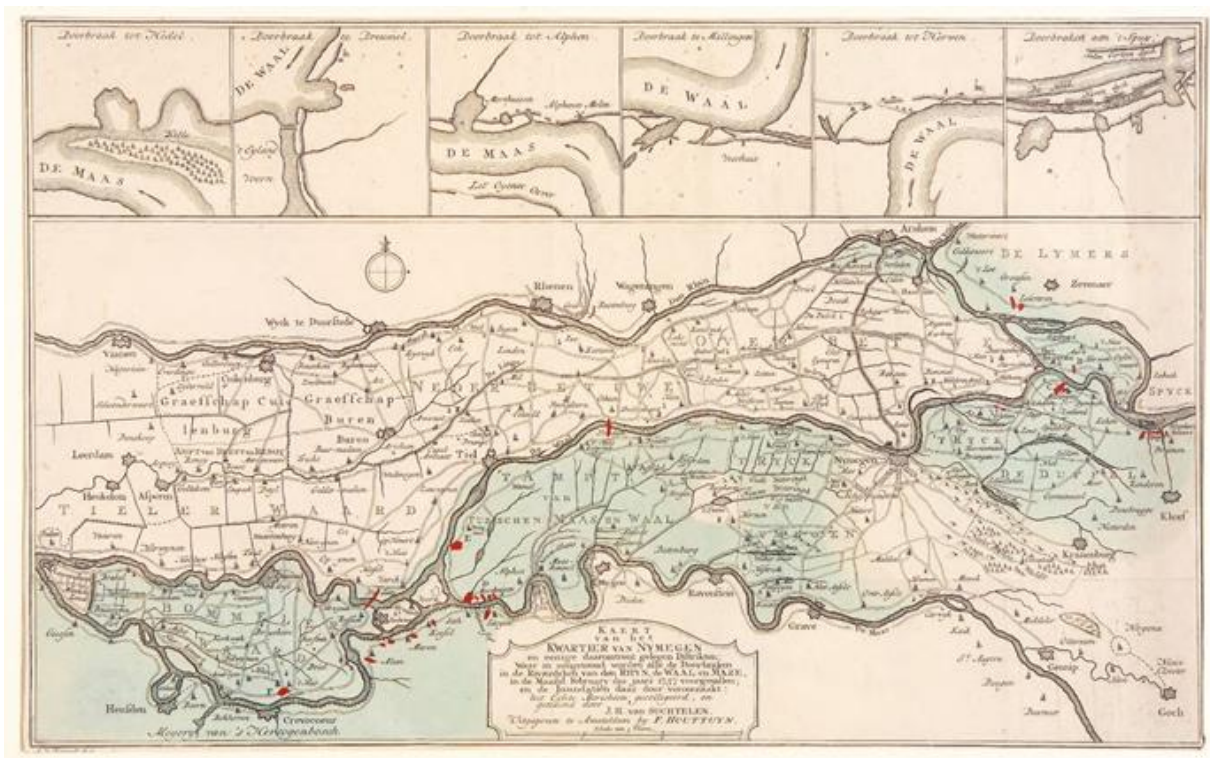

Figuur 42. Caart des Rijcks van Nijmegen en het ampt van Tusschen Maas en Waal waar in genoteerd zijn de weteringen, schutlakens, wallen en tochtsloten, so als sig deselve tegenswoordig bevinden, 1755 bron: GA

Het studiegebied staat op deze kaarten afgebeeld, maar de Scheiwal komt niet op de kaarten voor. De Teersdijk en de Zeegdijk (bij Balgoijen) zijn de meest oostelijk gelegen dijk- of walvormige elementen.

Een kaart uit 1757 met dijkdoorbraken in Het Rijk van Nijmegen riep de vraag op of de Scheiwal een waterkerende functie zou kunnen hebben (figuur 43).

⁵⁸ Boosten: Baas et al. (2012) p. 231

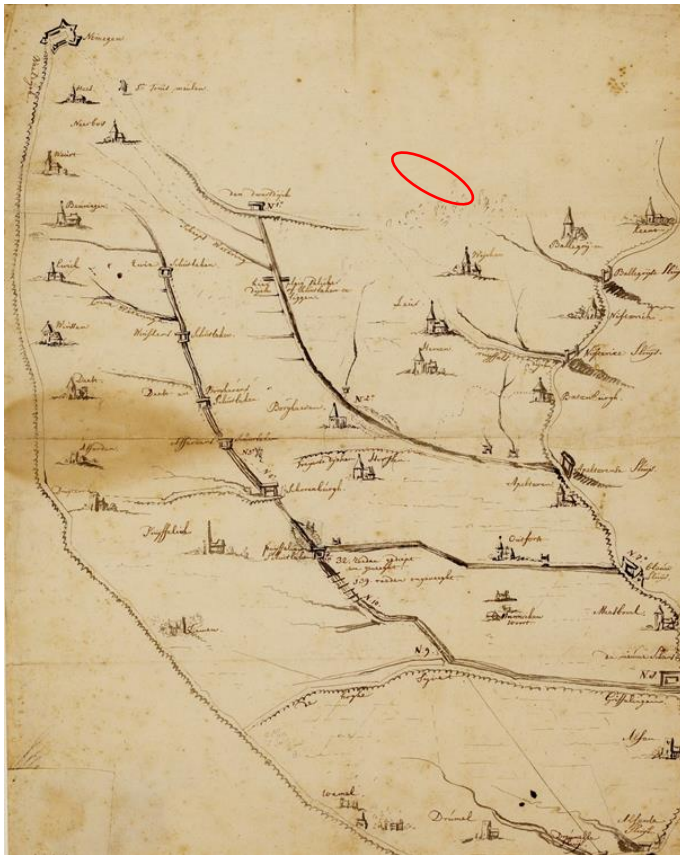
Figuur 43. Rijk van Nijmegen dijkdoorbraken 1757 bron: GA

In het boek/proefschrift “Watersnood tussen Maas en Waal Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810” beschrijft A.M.A.J. Driessen dijkbreuken in de jaren 1757, 1760, 1764, 1775, 1776, 1778, **1781**, **1784**, 1789, 1795, **1799**, **1805**, 1806, **1809**, 1811 en 1820. De vetgedrukte jaartallen worden uitgebreid besproken. Hieruit blijkt dat met name de ramp in 1799 grote gevolgen had voor de omgeving van Wijchen (dijkbreuk Waaldijk bij Weurt) en Nederasselt (dijkdoorbraak Maasdijk).⁵⁹ De overstromingen worden veroorzaakt door de ijsschotsen in de ingeperkte rivierbeddingen. Op de kaart uit 1757 is te zien dat ook tijdens de eerst genoemde ramp in hetzelfde jaar, het water op het grondgebied van Overasselt heeft gestroomd (figuur 43).

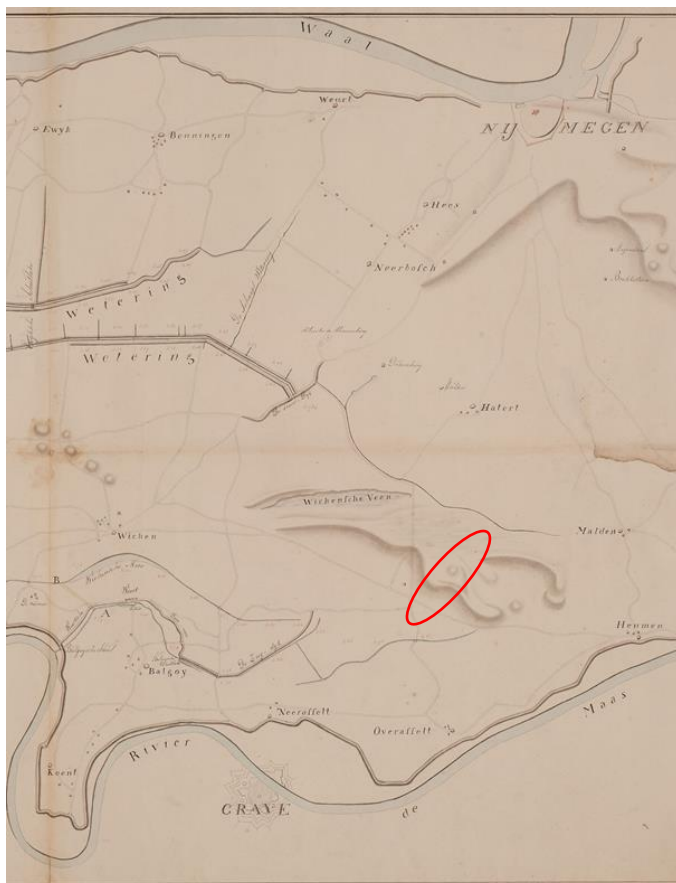
In 1760 verschijnt een gedetailleerde kaart van Het Land van Maas en Waal met maatregelen om het water te beheersen in het gebied ten westen van Nijmegen en Wijchen. De locatie van de Scheiwal staat niet op deze kaart. De Teersdijk is het meest oostelijke dijkvormige object (figuur 44).

Op de kaart uit 1818 is te zien dat er tussen de Teersdijk en de Zeegdijk geen dijk, wal of kade is aangelegd in het kader van de waterbeheersing. De aanleg van de Zeedijkse Leigraaf is wel op deze kaart te zien (figuur 45).

⁵⁹ Driessen, A.M.A.J. (1994)

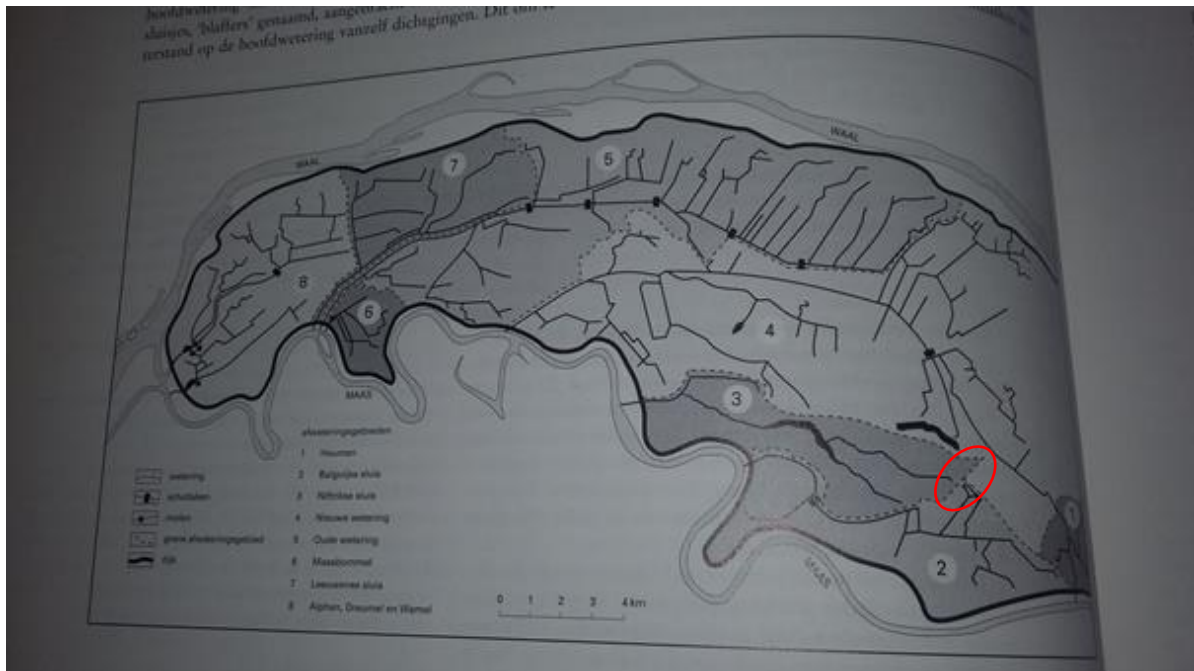

Figuur 44. Het Land van Maas en Waal met weteringen, sluizen en dijken ca. 1760.
bron: Gelders Archief
De locatie van de Scheiwal is bij benadering aangegeven.

Figuur 45. Uitsnede uit de kaart Verbetering van de waterlossing in de polders van het Rijk van Nijmegen en Ambt van Tussen Maas en Waal , 6 december 1818.
bron: Gelders Archief
De locatie van de huidige Scheiwal is bij benadering aangegeven.

Onderstaande afbeelding laat zien dat de Scheiwal deel uitmaakt van de begrenzing van drie afwateringseenheden.⁶⁰

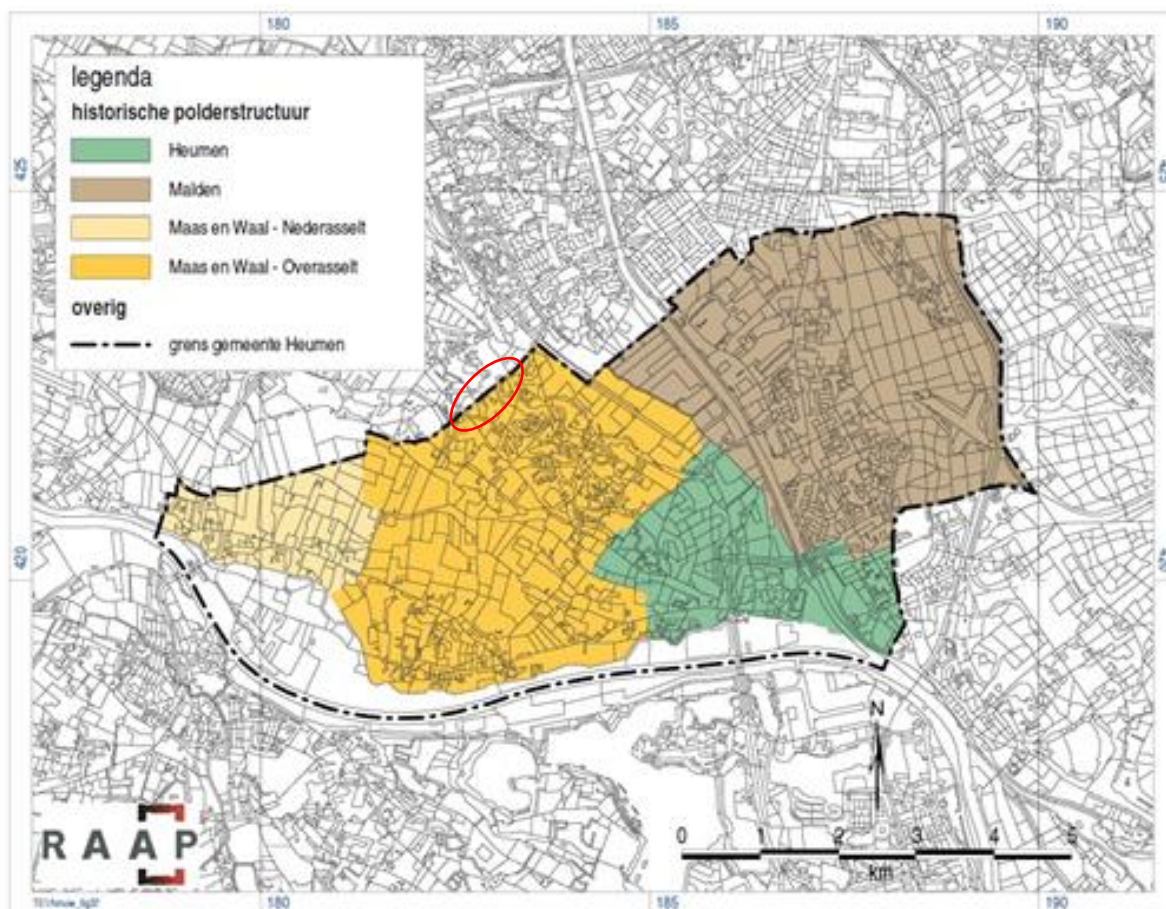
Figuur 46. De afwateringseenheden in het gebied ten oosten van Heerewaarden rond 1800

Afbeelding uit "Watersnood tussen Maas en Waal Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810", A.M.A.J. Driessen, 1994

Het onderschrift bij deze afbeelding is: *'De begrenzingen van de in totaal acht afwateringseenheden in het gebied ten oosten van Heerewaarden werden door een deel gevormd door kaden. Elk afwateringsgebied bezat een eigen sluis op de Maas.'*

In de "Actualisatie archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Heumen (2013)" is de historische polderstructuur weergegeven (figuur 47). Op basis van deze informatie wordt duidelijk dat de Scheiwal een onderdeel is van een waterstaatkundige begrenzingssysteem.

⁶⁰ Driessen (1994), p. 46

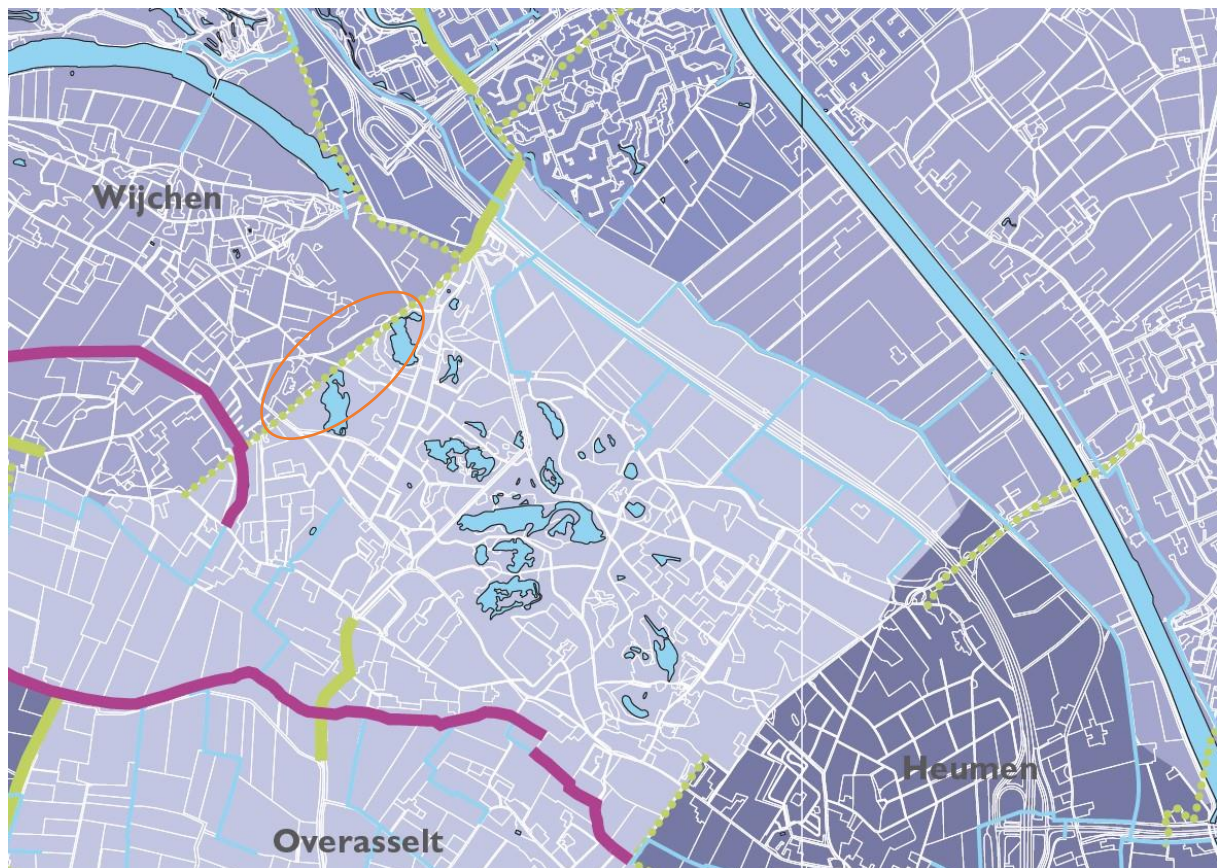

Figuur 47. Historische polderstructuur op het grondgebied van de gemeente Heumen. Bron: Een verscheidenheid aan landschappen tussen Maas en Nederrijksvald. Actualisatie archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Heumen, RAAP-RAPPORT 2739 (2013). Op deze kaart is te zien dat de Scheiwal deel uitmaakt van de grens van de historische polder Maas en Waal – Overasselt.

Het rapport “Aan de wieg van het Waterschap” van de Koning, Van Hemmen en Alterra, biedt meer achtergrondinformatie over waterkerende wallen of kades. Het betreft een “Inventarisatie van dijken, kaden en watergangen in het Gelders rivierengebied en Handreikingen voor wateropgaven”. Op de bijbehorende kaart staat een gestippelde groene lijn aangegeven op de locatie van de Scheiwal (figuur 48). Hiermee wordt een “afgegraven kade” aangeduid⁶¹. Dit is niet juist: de Scheiwal is er nog steeds. De onderzoekers gaan er vanuit dat de kade langer is geweest, dus zowel in westelijke als in oostelijke richting door moet hebben gelopen. Gezien de omvang van de het studiegebied is het waarschijnlijk dat niet naar elke kade uitvoerig onderzoek is gedaan. Navraag bij Robbert de Koning en Ferdinand van Hemmen leverde in eerste instantie een voorzichtige bevestiging op. De Scheiwal zou mogelijk deel uitmaken van een waterhuishoudkundig systeem, bijvoorbeeld t.b.v. kwelwaterbeheersing. Maar bij nadere beschouwing door Van Hemmen werden toch wat vraagtekens bij deze aanname geplaatst.⁶²

⁶¹ Een doorlopende groene lijn is een “bestaande kade”, de paarse lijn betekent “leigraaf + zegen”.

⁶² Telefonisch overleg d.d. 13 juni 2019

Figuur 48. Uitsnede uit kaart "Aan de wieg van het Waterschap.". De Scheiwal is aangegeven met een groene stippellijn.

Het zou een mooie ontdekking zijn als we konden concluderen dat de Scheiwal een functie heeft (gehad) in de waterhuishouding van het gebied. Gezien de terreingesteldheid (de wisselende hoogteligging) lijkt het niet aannemelijk. Of de wal een betekenis heeft (gehad) om zure kwelwaterstromen tegen te houden (van de vennen in Overasselt naar agrarisch gebied in Wijchen) is een mogelijkheid, maar hier hebben we geen concrete informatie over kunnen vinden. Als de hypothese van Spanjaard (De Scheiwal volgt de Hessenbergseweg in zuidelijke richting, zie figuur 2) klopt, dan is de functie als kwelwaterbeheerser misschien een denkbare functie.

6. Conclusies en aanbevelingen

De ontstaansgeschiedenis van de Scheiwal blijft voorlopig een goed bewaard geheim. We hebben geen gegevens kunnen vinden over de aanleiding voor de aanleg. Daarmee blijft ook de oorspronkelijke ouderdom en functie van de wal een raadsel.

Op basis van ons onderzoek komen we tot de volgende conclusies:

- Aanleg heeft vermoedelijk eind 18^e eeuw en begin 19^e eeuw plaatsgevonden
- De oorspronkelijke vorm (lengte) lijkt te zijn vastgelegd op de kadastrale minuutplannen uit 1820
- De hoofdfunctie van de wal lijkt een grensmarkering te zijn geweest.
- Een veekerende functie is denkbaar, maar op basis van de huidige beplantingsstructuur is dit niet met zekerheid vast te stellen.
- Een militaire functie is denkbaar, maar dit is niet met zekerheid vast te stellen omdat de oriëntatie van de wal, niet goed aansluit op andere militaire wallen in de omgeving.
- Een waterkundige functie behoort tot de mogelijkheden, maar ook hier is niet voldoende bewijs voor te vinden.

We sluiten dit rapport af met enkele aanbevelingen:

- Wij hebben slechts een beperkt archiefonderzoek kunnen doen. Hopelijk zijn er meer gegevens te vinden zijn in het Regionaal Archief Nijmegen en het Gelders Archief.
- Onze grondboringen zijn een mooi experiment, maar het graven van een aantal sleuven levert waarschijnlijk meer informatie op.
- De wal als waterkundig object levert voor ons tot noch toe de meeste aanknopingspunten op voor vervolgonderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van de Scheiwal.

Bronnen

Alleijn, W.F., Saris, F.J.A. & Roelants, Y.M. (1980). *Houtwallen in het Boerenland. Ontstaan en onderhoud van houtwallen, - singels en – kaden, heggen en graften*. Reeks Natuur en Milieu (No. 14). Stichting Natuur en Milieu. 's Graveland.

Anoniem, (1978), *De geschiedenis van de Maasdorpen Overasselt Nederasselt Balgoij en Keent, uitgave eigen beheer*

Baas, H., Mobach, B & Renes, H. (2005). *Leestekens van het landschap. 188 landschapselementen in kort bestek. Ontstaan, functie, verspreiding, streeknamen, meer weten*. Landsbeheer Nederland. Utrecht.

Baas, H., Renes, H., Groenewoudt B., Verspay, J., Van den Ancker, H., Jungerius, P., Maes, B., Roeleveld, L., Ceelen, R., Brokamp, B. Leenders, K., Bouwer, K., Beekman, F., Van der Valk, B., Brinckmann, E., Zielman, G., Boosten, M., Jansen, P., Theunissen, M., Theunissen, L., Schut, P. (2012). *Tot hier en niet verder, Historische wallen in het Nederlandse landschap. De stand van kennis*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Bijhouwer, J.T.P., Van Keulen, T.A.M, Klaasen, I.T & Diepraam, W. (1977). *Het Nederlandse landschap*. Kosmos. Amsterdam.

Bouwer, K. (2003). *Een notabel domein De geschiedenis van het Nederrijks wald*, Uitgeverij Matrijs Utrecht.

Braat, W.C. (1934). Nieuwe opgravingen van Romeinse villae, *Oudheidkundige Mededelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 15, 4-38.

Brekelmans, F.A. (1953). Overzicht van de bronnen voor de Geschiedenis van Wijchen en Niftrik Alberdingh Thijm (1891). De Heigraaf van Wijchen, jaarboekje. P.119

Burm, P. en A. Haartsen (2003). *Boerenland als natuur. Verhalen over historisch landschapsbeheer*. Matrijs i.s.m. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

Driessen, A.M.A.J. (1994). *Watersnood tussen Maas en Waal Overstromingen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810*, Walburg Pers, Zutphen.

Gilst, A. van, en H. Kooger (2007). *Wallen, muren en afscheidingen*. Uitgeverij Aspekt, Soesterberg

Groot de, T., et al (2009). *4332 Kruiwagens. Waarderend archeologisch onderzoek van een Romeinse tumulus aan de Schatkuilsestraat in Overasselt (gem. Heumen)*, RCE, Amersfoort.

Gorissen, F. (1956). *Stede-Atlas van Nijmegen*. S Gouda Quint-D Brouwer en zoon-Gelre, Arnhem.

Heiningen, H. van, (1971). *Tussen Maas en Waal, 650 jaar geschiedenis van mensen en water*, De Walburg Pers, Zutphen

IVN Grave (2019). Overasseltse en Hatertse Vennen (3,5 of 6,5 km). Gevonden op 9 juni 2019 via: <https://www.ivn.nl/afdeling/grave/overasseltse-en-hatertse-vennen-35-of-65-km>

Jansen, P. & van Benthem, M. (2005). *Historische bouselementen. Geschiedenis, herkenning en beheer*. WBooks, Zwolle.

Jongmans, A.G., Van den Berg, M.W., Peek, G.J.W.C., Sonneveld, M.P.W. (2015). *Landschappen van Nederland. Geologie, bodem en landgebruik*. Academic Publishers, Wageningen

Jungerius, P. D., & Riksen, M. J. (2010). *Contribution of laser altimetry images to the geomorphology of the Late Holocene inland drift sands of the European Sand Belt*. *Baltica*, 23(1), 59-70.
<https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/143842>

Keunen, ir. L.J. et al (2013). *Een verscheidenheid aan landschappen tussen Maas en Nederrijksvald. Actualisatie archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Heumen, RAAP Archeologisch Adviesbureau BV, Weesp (RAAP-RAPPORT 2739.)*

Keunen, ir. L.J. et al (2017). *Samen in verscheidenheid. Beleidsnota cultuurhistorie voor de gemeenten Beuningen, Wijchen, Heumen en Druten*.

Koning, R. de, F. van Hemmen & J. Mulder (2009). *Aan de wieg van het waterschap: inventarisatie van dijken, kaden en watergangen in het Gelders rivierengebied: ontwerphandreikingen voor wateropgaven*. Waterschap Rivierenland, Tiel.

Lansu, A.C. (1980), *Romeinse vondsten uit Wijchen*, (doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen).

Müller, G. (2013). *Europ's Field Boundaries* (2-Volume Set), Neuer Kunstverlag

Pons, L.J. (1966). *Bodemkartering van het Land van Maas en Waal en een gedeelte van het Rijk van Nijmegen*. Reeks verslagen van Landbouwkundige Onderzoekingen (No. 22). Centrum voor landbouwpublicaties en landbouwdocumentatie. Wageningen.

Rijk, J.H. de (1992). *Historische landschapselementen in Nederlandse bossen*, Nederlands Bosbouw Tijdschrift 1992, 73-79.

Roessingh, H. K., & Schaars, A. H. G. (1996). *De Gelderse landbouw beschreven omstreeks 1825. Een heruitgave van het landbouwkundig deel van de Statistieke beschrijving van Gelderland (1826)*, (No. 15). Vereniging van Landbouwgeschiedenis.

Sloet, J.J.S. (1885). Het Heigraafschap van Wijchen in: Verslagen en Mededeelingen der Vereen.Oud. Vad. Recht. DI. P. 452

Sloet, J.J.S., Van Veen, J.S. & Martens van Sevenhoven, A.H. (1924). Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen Het Kwartier van Nijmegen. Arnhem. Cfr. P. 26 N. 12

Sloet, L.A.J.W. Oorkonden der graafschappen Gelre en Zutphen. 's Gravenhage. DI.II.1872; dl. II. 1876. Wijchen nos. 630,631,663,682, 726. Niftrik nos. 228, 531, 634, 663, 674, 726

Spanjaard, G.W.J. (2018), *Archeologisch bureau- en booronderzoek Hessenbergseweg te Overasselt*, Doetinchem (Econsultancy-rapport 8012.001).

Spanjaard, G.W.J. **(2019)**. *Archeologisch bureau- en booronderzoek Hessenbergseweg te Overasselt, Doetinchem* (Econsultancy-rapport 8012.001, **versie 2 definitief**).

Stichting Menno van Coehoorn, (2007). *Vestinglandschappen in Nederland. Vetingwerken en Linies. Toeristische kaart en bijlage.*